

KUBINYI ANDRÁS

A Magyar Királyság népessége a 15. század végén

Nehéz, kitartó munkával kellett meggyőződnünk arról, hogy a magyar középkorról nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amely megbízható demográfiai elemzést tenne lehetővé. Így csak becslésekkel tudunk szolgálni, mégpedig olyanokkal, amelyeknél feltétlenül magasabb volt az ország lakosságának száma, az azonban megállapíthatatlan, hogy pontosan mennyivel.

Látszólag pedig kitűnő forrásadottságokkal rendelkezünk. 1494-ből és 1495-ből ismerünk ugyanis egy olyan országosan azonos szempontok alapján elkészített jegyzéket, amely 14 megye kivételével tartalmazza az egész ország (beleértve Erdély és Szlavónia) adóösszesítését. Azaz: a lakosság legnagyobb részét kitevő jobbágy-népesség száma elvileg meghatározható. Ernuszt Zsigmond királyi kincstartó számadásairól van szó, amelyek — feltehetően az ellene emelt sikkasztási vád miatt — maradtak fenn. (A jelek szerint a számadáskönyv az azok ellenőrzésére kiküldött országgyűlési bizottság számára készült másolat.)¹

Az eddigi szakirodalom az elmúlt évtizedekben valóban ezt vette alapul. Említhetnénk itt Mályusz Elemér,² Szabó István³ és Molnár Erik nevét,⁴ mígnem végül Szabó István készítette el az eddig legrészletesebb és legalaposabb feldolgozást is, amely 1963-ban jelent meg a Kovacsics József szerkesztette *Magyarország történeti demográfiája* c. kötetben.⁵ A lényeges akkor, és most is természetesen a jobbágy-népesség létszámának megállapítása volt.

Annak viszont, hogy a mindenki által felhasznált Ernuszt-féle számadásokból nem teljesen azonos eredmények születtek, lényegében hármasként volt. Minden kutató más módszerrel igyekezett pótolni a számadásokból kimaradt 14 megye adatait, hiszen rekonstruálni kellett ezek adóegységeinek számát is.⁶ Meg kellett továb-

1 Kiadta: *Johann Christian von Engel*: Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. I. Halle, 1797. 17–181. Beosztása: *Kubinyi András*: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. Levéltári Közlemények (= LK) 28(1958) 45–49.

2 *Mályusz Elemér*: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In: Magyar renaissance. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. é.n. (Magyar művelődéstörténet II.) 117–124. Egy korábbi összegzés: *Barsy Gyula*: Magyarország népessége a honfoglalás óta. Magyar Statisztikai Szemle 16(1938) 343–358.

3 *Szabó István*: A magyarság életrajza. Bp. 1941. 49–52., 253.

4 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. Bp. 1949. 239–258.

5 *Szabó István*: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1963. 63–113.

6 Egymástól eltérő meghatározások: *Mályusz E.*: i. m. 120.; *Molnár E.*: i. m. 241–243.; *Fügedi Erik*: Mátyás király jövedelme 1475-ben. Századok (=Sz) 116(1982) 490–495. (Ő ugyan csak a megyékből befutó adójövedelmet határozta meg, amihez a kezelési költséget hozzáítva megállapítható a portaszám.) *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 68–72.

bá határozni, hogy egy adóegységre hány háztartás esett, illetve mennyi volt az egy háztartásra eső átlagos lélekszám.

Látszólag javult a helyzet 1986-ban. Akkor, késő Jagelló-kori adatok alapján, sikerült meghatároznunk, a hiányzó 14 megye közül tíznek az adóegység-számát.⁷ Ezt Fügedi Erik posztumusz tanulmányában annak ellenére elfogadta, hogy korábban maga is kísérletet tett a hiányzó megyék adatainak pótlására.⁸ A többi négy megye adatai analógiák segítségével könnyen rekonstruálhatók voltak. Mindezzel együtt már akkor is nyilvánvaló volt az Ernuszt-féle számadáskönyv felhasználásának nehézsége.

Adóegységről beszéltünk eddig, nem véletlenül. A teljes szakirodalom — saját munkáinkat is beleértve — az adóegységre a *porta* kifejezést alkalmazza, ami annál is inkább érthető, mert a törvények és az oklevelek egyaránt többnyire ezt nevezik meg. A tényeknek megfelelően azonban illik utalnunk arra, hogy a *porta*, a kapu nem fordul elő adóegység értelemben a számadáskönyvben, sőt — Szlavónia kivételével — egyáltalán nincs megadva az adóegység neve. Szlavóniában viszont a *fumus*, a füst szerepel. Magyarországon megyénként azt olvassuk, hogy hány forint adót vetettek ki, ebből mennyi futott be a kincstárba, és hol maradtak hátralékok. (Kissé leegyszerűsítve foglaltuk össze a forrás felépítését.)⁹ Az adó 1494–1495-ben egy forint volt, így felesleges volt az adóegységre utalni. Szlavóniában azonban adóegységenként fél forintot fizettek csak, így először megadták a füstök számát, amelynek a felének kellett befutnia elvileg forintban a kincstárba.¹⁰ Mivel a füst nyilvánvalóan a háztartás, Molnár Erik arra következtetett, hogy a *porta* két háztartás volt.¹¹ Bár Szabó István tudta, hogy Mátyás uralkodása idején Szlavónia a felét fizette a magyarországi adónak, nem látta teljesen bizonyítottnak, „hogy az adó szlavóniai füstegysége pontosan fele volt az anyaországi portaeegységnek”.¹² Meg kell még jegyezni, hogy a Szlavóniára vonatkozó 1492:2. tc.¹³ szerint is Szlavónia a felét fizette a magyarországi adónak.

Ebből viszont logikusan az következne, hogy 1494–1495-ben az adóegység Magyarországon is a füst volt. Szabó István — Molnár Erikkal szembeni megjegyzése alapján — nyilvánvalóan látta ezt, de mivel ellentétben állt saját nézetével, nem vette figyelembe. Feltehetően ezért hagyta figyelmen kívül számításainál Szlavónia

7 Kubinyi András: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. (A középkorvégi népesség meghatározásának problémái.) In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László, Selmeczi László. Nagykovács, 1986. (Az Arany János Múzeum közleményei IV.) 279–299. (Itt jegyezzük meg, hogy a tíz megye adóegységeinek összegét állapítottuk meg, és ezt osztottuk szét megyék szerint. Jelen tanulmányunkban a tíz megye összege változatlan maradt, de az egyes megyék esetében módosítottunk. L. alább.)

8 Korábbi nézetére l. fenn, 6. jegyz. Fügedi Erik: A középkori Magyarország történeti demográfiája. Bp. 1992. (A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei 10.) 36.

9 L. fenn, 1. jegyz. (Az Ernuszt-féle számadáskönyv, passim.)

10 A szlavóniai füstadatok: *J. Chr. Engel*: i. m. 37–38., 146–148.

11 *Molnár E.*: i. m. 244.

12 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 105. 86. jegyz. (Itt Mátyás-kori adatok, amelyek azt bizonyítják, hogy Szlavónia felét fizeti a magyarországi adónak.)

13 Magyar Törvénytár. (Corpus Juris Hungarici). 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp. 1899. 556.

tárgyalását, úgyhogy eredményei csak a szűkebb értelemben vett Magyarországra (Erdéllyel együtt) vonatkoznak.

Szabó István ugyanis két egymást kizáró ténnyel került szembe. A korábbi történetírás közmegegyezése alapján, amelyet egyes adatok látszólag alá is támasztottak, úgy vélte, hogy a magyarországi adóegység a porta, a kapu volt, ez pedig azonos a *sessio*val, a jobbágytelekkel. Mivel a telekaprózódás következtében a jobbágyország országos átlagban fél telken gazdálkodott, nézete szerint az 1494–1495. évi adóegységek számát kettővel kell megszorozni ahhoz, hogy megkapjuk a jobbágyháztartások számát. Pontosán ezt mutatta volna a Molnár Erik-féle számítás is, amelyről tudta, hogy problematikus, ezért végül is Szlavónia népességét kizárta vizsgálódásai köréből. Nyilvánvaló ugyanis, hogy amennyiben Szlavónia jobbágyai feleannyit fizetnek, mint a magyarországiak, ott pedig a fél összeget füstök alapján adják, akkor az adóegység Magyarországon is a füst, azaz a háztartás. Ez pedig azzal járna, hogy a középkorvégi jobbágyháztartások számát a felére kellene csökkenteni.

Ezt azután az 1488. évi Veszprém megyei adólajstrom feldolgozásával kapcsolatban Solymosi László bizonyította is egy 1984-ben megjelent tanulmányában: a középkorvégi magyarországi királyi adó esetében az adóegység ugyan tényleg a porta, ami valóban megfelel a *sessio*, a telek egyik jelentésének: a külsőségek nélküli háztelket jelenti, azaz a háztartást, azaz a füstöt.¹⁴ Szabó viszont a külsőségekkel együtt számított telekfogalommal, ami a földesúri járadékfizetés eszköze volt, azonosította a portát. Hozzá kell tenni, hogy Solymosi nézetét más adatokkal is alá lehet támasztani, így olyanokkal, amelyek azt mutatják, hogy a portát és a füstöt szinonimaként is alkalmazták.¹⁵

Sajnos, ebből viszont az következik, hogy jóval kevesebb, elvileg feleannyi, családfővel számolhatnánk, mint a korábbi szakirodalom. Nem véletlenül használtuk most a családfő kifejezést a háztartás helyett. Mátyás-kori törvényekből ugyanis arra lehet következtetni, hogy egy telken (a háztelekre, azaz az adóegységre gondolok) több család élt. Ez részben, a törvény szövegéből is kikövetkeztethetően, az állami adófizetés alóli kibúvás eszköze volt. Ez röviden azt jelenti, hogy egy háztelken több épület állt, és azokban több jobbágycsalád élt, vagy egy házban laktak többen.¹⁶

14 *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernusz-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. Veszprém, 1984. (A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 3.) 285.

15 Pl. Bars megye 1521. évi adólajstrom-töredéke „porte sive fumi”-ról beszél. Magyar Országos Levéltár (=MOL) Dl. 72 769. Vö. még *Kubinyi A.*: Az alföldi megyék i. m. 284–285.

16 Az 1474:4. tc. és az 1475: 2. tc. tud arról, hogy az adószedés megkezdése után egyesek úgy próbálnak kibújni az adó alól, hogy összeköltöznek másokkal. Ezeket meg kell adóztatni. (Azonban, ha ott maradnak, a következő évben már mentesek!) Megjegyezzük, ezek, és más törvények tiltják a füstök szerinti adóztatást, és a portális adó fenntartását rendelik. A tiltás bizonyítja az eredménytelenséget, és mint láttuk, Mátyás uralkodása végén már a porta a füst szinonímája. *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Red. Georgius Bónis, Franciscus Dóry, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II/19.) 215., 223–224. Már előtte, az 1467:2. tc. (I. m. 166–167.) megkísérelte az együttlakókat megadóztatni: pl. hogy ha ketten laknak együtt, akkor az másfél portának, ha négyen, akkor két portának számítson, stb. Az 1468:14. tc. ezt módosítja; akkor is egy porta, ha több család él rajta. (I. m. 177–178.)

Azt nehéz megállapítani, hogy közös háztartást alkottak-e, de valószínűbbnek tartjuk, hogy leszámítva az ugyancsak az adóztatás következtében újra terjedő nagycsaládi életformát,¹⁷ nem közös háztartásban éltek. Meg kell mondanunk, hogy egyes jobbágy-összeírások és okleveles adatok alátámasztják a törvényekből levonható következtetéseket. Magam hat olyan összeírást ismerek, amelyek együttélő — és nem zsellér! — családokat említenek.¹⁸ Ezek között az 1478. évi Garai–Szécsi birtokosztály a legjelentősebb. Érdekes, hogy nem minden Garai-uradalomban mutatható ki az az együttlakás, ennek ellenére 100 jobbágygazdaságra 131,7 más vezetőkénevet viselő családfő esik.¹⁹ A szórás különben nagy: a hat összeírásban 104,5 és 137,5 között váltakozik a családfő-átlag. 4448 jobbágygazdaság esetén 5427 más vezetőkénevet viselő családfő található bennük, ami azt jelenti, hogy 100 jobbágygazdaságra 122 családfő esik.

Ezt a számot más adatok felfelé és lefelé egyaránt módosíthatják, feltehetően országrészek szerint más volt a helyzet, még ha ez egyelőre nem is igazolható. Ennek ellenére az állami adóegységek száma beszorozandó 1,22-vel, s így valamivel több, mint egyötödével növelhető a családok száma.

Nehézségek vannak azonban a családok átlagos népességével is. Nem számítva most azt a problémát, hogy jogosultak vagyunk-e átlagszámokkal dolgozni, kérdéses, hogy milyen háztartási koefficienssel számoljunk. Szabó István, mint ismeretes, az ötös szorzószámot alkalmazta, és miközben megvédte azokkal a véleményekkel

- 17 Többen hozták kapcsolatba a meg-megújuló nagycsaládi életformát Mátyás király adópolitikájával: *Tóth János*: Az Órségek népi építészete. Bp. 1975². 14.; *Szabó László*: A magyar rokonsági rendszer. Debrecen, 1980. (Studia Folcloristica et Ethnographica 4.) 104. Itt jegyezzük meg, hogy korábban az összeköltözést elsősorban a nagycsaláddal hoztuk kapcsolatba. (Az alföldi megyék i. m. 286.) Mint alább látni lehet, ez ennek csak az egyik fajtája.
- 18 MOL Dl. 18 145. (1478: Garai–Szécsi birtokosztály) A számítás a Szécsinek átengedett nyolcadrés alapján készült. Mivel Szécsinek mindig a helységek szélén szakítottak ki telkeket, a Garainál maradt középső településrészekben valószínűleg még nagyobb lehetett az összeköltözés. Az összeírás részletes feldolgozása: *Kubinyi András*: A nagybirtok és jobbágyság a középkor végén az 1478-as Garai–Szécsi birtokfelosztás alapján. A Veszprém megyei múzeumok közleményei 18(1986) 197–226.; MOL Dl. 36 326. (1491) Néhai Fahídi János birtokainak leltára. Ez az adat falvanként megmondja, hogy melyik házban hány jobbágy él, azaz: világosan mutatja az összeköltözést. *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 104., 79. jegyz. idézi ugyan az adatot, de nem használta fel azon a címen, „minthogy semmi támpontunk nincs arra nézve, hogy a »domus« alatt egész telket [integra sessio] kell-e érteni.” Sajnos, kiváló tudósunknak eszébe sem jutott, hogy a forrás értelmezése akkor a legvilágosabb, ha a szó szerint vesszük. A kisvárdai uradalom urbáriuma (1521). Kiadva: A zichi és vásonkeői gr. Zichy-család idősb-ágának okmánytára. XII. Szerk. Lukács Pál. Bp. 1931. 344–364. A veszprémi püspökség urbáriuma (1524). Kiadva: *Kredics László–Solymosi László*: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Bp. 1993. (Új Történelmi Tár. Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes 4.) 21–110. A világosvári uradalom urbáriuma (1525). Kiadva: *David Prodan*: Domeniul cetății Șiria la 1525. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj 3(1960) 50–102. Alsónyék falu összeírása (1526 e.): Budapesti Egyetemi Könyvtár (=Egyetemi Kvt.) Kézirattára LEO 235. Feldolgozása: *Kubinyi András*: Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén. In: *Város és társadalom a XVI–XVIII. században*. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. Mályi, 1992. december 15–16. Szerk. Bessenyi József, Fazekas Csaba. Miskolc, 1994. (Studia Miskolcienisia I.) 7–17.
- 19 *Kubinyi A.*: A nagybirtok i. m. 219. táblázat alapján. Itt jegyezzük meg, hogy középkori összeírásaink túlnyomó többségének elkészítési elvei eltérnek egymástól, így az összehasonlítás nem mindig lehetséges. Azt is megjegyezzük, hogy az összeírások értékelésénél nem törekedtünk a teljességre, ugyanis fennmaradásuk teljesen esetleges.

szemben, amelyek ezt túl magasnak tartották, úgy vélte, hogy „ez a szorzószám inkább alsó, mint felső határnak tekintendő”.²⁰ Mi ezzel nemcsak egyetértünk, de az ötös szorzót egyenesen túl alacsonynak tartjuk. Egyetlen középkorvégi forrás áll ugyan rendelkezésünkre, ahol egy falu teljes jobbágylakosságát, az asszonyokat és a gyerekeket is összeírták, mégpedig az 1520-as évek közepén a Hont megyei Alsónyéken. Itt 44 házban 348 személy élt, azaz házanként 7,9 fő. Kizárólag családtagok éltek a házakban, cselédek nem. A 44 házban 46 háztartásra lehet következtetni, így ebben az esetben 7,6-es koefficienssel számolhatunk.²¹

Alsónyékét két adattal egészíthetjük ki a 16. század közepéről. Hunyadi István a Sopron megyei Keresztúron 1542-ben 6,3 főt talált házanként,²² Szakály Ferenc pedig 1551-ben Szigeten 13-at.²³ Sziget mezőváros volt, és — akárcsak a Garaiuradalmakhoz tartozó Siklós mezőváros esetében 1478-ban — nagyobb népsűrűséggel kell számolnunk.²⁴ Nyilvánvaló, hogy veszélyes három adatból általánosítani, ennek ellenére hajlanánk arra, hogy a három közül a legalacsonyabb, a soproni Keresztúr 6,3 fős koefficiensét alkalmazzuk a középkor végére. Fentebb a hat összeírásból a nem azonos családnévűeket emeltük ki. Közülük ötben vannak azonos családnévű, vagy családnév nélküli összeírások, mégpedig 4416 jobbágygazdaságban 5460 személy. Egy gazdaságra tehát kereken 1,24 fő esik. Nos, Alsónyéken csak az ép kiscsaládokat számolva, ahol apa, anya és gyerekek éltek együtt (gyermektelen háztartás nem volt), átlag 6,7 fő jött ki egy kiscsaládra. Ha az egy jobbágygazdaságban azonos névvel, de mégis külön felvett személyeket felnőtt és feltehetően családos személyeknek, azaz nagycsaládi életformában élőknek számítjuk — arra is gondolva, hogy köztük lehettek gyermektelenek, esetleg nőtlenek is —, nyilván nem vehetjük a 6,7-es szorzót alapul. Amennyiben az ötös szorzót alkalmazzuk rájuk, és azzal beszorozzuk az egy gazdaságra eső 1,24 főt, 6,2-öt kapunk. Ez egy tizeddel alacsonyabb csak a keresztúri háztartás átlagnál, ami a három 16. századi összeírás közül a legkisebb háztartásátlagot adta. Úgy véljük ezért, hogy nem tévedünk nagyot, ha a Szabó István-féle minimális ötös helyett a 6,2-es szorzót alkalmazzuk.

Mindez azt jelenti, hogy az összeköltözések miatt nem csupán az adóegységek számát kell növelnünk ahhoz, hogy megkapjuk a jobbágygazdaságok tényleges számát, hanem a háztartási szorzószámot is. Ez utóbbit látszanak igazolni még teljesen le nem zárt kutatásaink a késő középkori nemesi családszerkezetre vonatkozólag. Úgy tűnik tehát, hogy a késő középkori Magyarországon, leszámítva a más házassági szokásokat alkalmazó arisztokráciát és a városi polgárságot, az átlagnál népesebb kiscsaládokkal és nem egyszer nagycsaládokkal kell számolnunk, ami a

20 Szabó I.: Magyarország népessége i. m. 92.

21 Kubinyi A.: Egy Hont megyei i. m. 7–17.

22 Hunyadi István: A Sopron megyei Keresztúr lélekösszeírása 1542-ből. Történeti statisztikai tanulmányok 4(1980) 159–172.

23 Szakály Ferenc: Sziget mezőváros (Somogy megye) lakosságának „connumeratioja” 1551-ben. (Adalékok XVI. századi mezővárosaink demográfiai és társadalmi képéhez). Történeti statisztikai évkönyv 1967–1968. Bp. 1970. 61–129.

24 MOL Dl. 18 145. Siklós mezővárosban a Szécsi Miklósnak járó nyolcadként 13 házban 39 jobbágyot osztottak ki: így házanként három családdal kell számolnunk.

jelek szerint egy viszonylag korai házasodási szokással és a házassági kapcsolatra nem lépő nők elenyésző arányával magyarázható. A John Hajnal-féle európai házasodási modell ezek szerint itt, a Lajtán innen, ekkor is legfeljebb az arisztokráciánál és a városi polgárságnál volt kimutatható.²⁵ A férjhez nem menő leányok alacsony magyarországi arányára abból is következtethetünk, hogy európai viszonylatban számolva nálunk volt a legkisebb az apácakolostorok aránya.

Mindezek magyarázata természetesen még további kutatásokat igényel. Folytatva azonban a középkorvégi magyarországi jobbágylakosság számának rekonstrukcióját, más nehézségek is vannak az 1494–1495. évi adólajstromokkal. Az adót Magyarországon és Erdélyben biztosan kivetették ugyanis az egytelkes nemesekre is. Szabó István ezt éppen úgy tudta, mint azt is, hogy a zsellérek egy részét is összeírták, azaz az ő számukat le kell vonni a kivetett egyforintos adót fizetőkéből.²⁶ Ismét Solymosi László bizonyította be, hogy az egytelkes nemesek és a zsellérek nem egy forintot, hanem csupán annak a felét fizették, vagy legalábbis ennyit vetettek ki rájuk. (Az egytelkesek egy része ugyanis megtagadta a fizetést.)²⁷ Ez viszont azt jelenti, hogy az egy megyére eső egytelkes nemesek, illetve adófizető zsellérek számának csak a felét kell levonni a megyére kivetett egyforintos adó összegéből, hogy megkapjuk a jobbágy-adóegységek számát. Mielőtt megkísérelnénk megállapítani e két társadalmi réteg létszámát, tisztáznunk kell a jobbágylakossággal kapcsolatos további kérdéseket.

Nem szerepelnek az összeírásokban a falusi bírák, akikre mentességük miatt nem vetettek ki adót. Szabó számítása logikus volt. Abból indult ki, hogy egyes településeken (különösen azokban, amelyek több birtokos között oszlottak meg) ugyan több bíró volt, voltak azonban bíró nélküli aprófalvak is, úgyhogy a legbiztosabb, ha egy településre egy bírót számítunk. Mivel pedig a középkor végén 18 000 település volt az országban, 18 000 bíró-háztartással növelendő a jobbágyháztartások száma.²⁸ Mi más módszert alkalmaztunk. Olyan összeírásokat vettünk alapul, amelyek említik a bírót és a háztartások számát, és ezek arányát alkalmaztuk tovább.²⁹ 9485 jobbágyháztartás mellett 304 bírót találtunk, ami azt jelenti, hogy 100 gazdaságra 3,1 bíró esik. Ezzel a számítással a Szabó által feltételezettnek a felét sem

25 *John Hajnal*: European Marriage Patterns in Perspective. In: Population in History. Essays in Historical Demography. Ed. David Victor Glass–D. E. C. Eversley. Chicago, 1965. 101. skk. Arra, hogy nem az a lényeges, hogy az európai házasodási rendszer mikor jött létre, vö. *Alan Macfarlane*: Az angol individualizmus eredete. (A család, a tulajdon és a társadalmi átmenet). Bp. 1993. 214–220. Általában ezt mégis elfogadják, vö. pl. *Michael Mitterauer–Reinhard Sieder*: Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie. München 1991⁴. 60–62.; *Christian Pfister*: Bevölkerungsgeschichte und historische Demographie 1500–1800. München, 1994. (Enzyklopädie Deutscher Geschichte Bd. 28.) 24–32.

26 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 79–84., 89–94.

27 *Solymosi L.*: i. m. 168.

28 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 77–78.

29 1491: Prímási uradalom urbáriuma. Magyar Tudományos Akadémia Kvt. Kézirattára. Ms. 4997. Modena 2. 8. boríték. 1501: Egri püspökség királyi adója. *E. Kovács Péter*: Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508. Eger, 1992. 65–66. (Csak egy évet használtunk fel.) 1507: A makovicai uradalom összeírása. Egyetemi Kvt. Kézirattár LEO 7. (Soltészek és bírák.) 1507: Zágráb megye királyi adólajstroma, Imprych Péter szolgabíró járása. *Josip Adamček–Ivan Kampus*: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Zagreb, 1976. (Izvori za hrvatsku povijest

érjük el, és ezen még az sem segít, ha az ötös szorzószám helyett a 6,2-est alkalmazzuk a bírákra is.

A bírákra ki sem kellett vetni az adót, így az összesítésekből hiányoznak, volt azonban két réteg, amely szintén adómentes volt, de rájuk ki kellett vetni az adót. Ide tartoztak egyrészt a három forint értékű ingósággal nem rendelkezők (*pauperes non habentes res in valore trium florenorum*),³⁰ másrészt minden 100 jobbágy után öt mentesült mint földesúri *factores et servitores*.³¹ Ezt az ötszázalékos mentességet nyilvánvalóan nem lehetett 20 jobbágy alatt érvényesíteni, ezért van az, ahogy azt Szabó is megállapította, hogy országos átlagban e címen a jobbágyoknak nem 5%-a, hanem csak kb. 3,5%-a volt mentesítve. Bár mind a szegények, mind a *factorok* és *servitorok* szerepelnek az összesítésben, kérdéses az, hogy valamennyien-e, vagy pedig voltak olyanok, akikre, akár a bírákra, ki sem vetették az adót. Ez elvileg valószínűtlen, hiszen a házuk leégése miatt ugyancsak mentes, az adót meg nem fizető jobbágyokat felvették az összeírásba.

Sajnos, az 1494–1495. évi adókimutatások végrehajtási utasítása nem maradt fenn, és bár a századforduló környékéről több ilyen szabályzatot ismerünk, ezek kisebb mértékben eltérnek egymástól. Ennek ellenére megkíséreljük felhasználásukat. Ezt az is indokolja, hogy a szlavóniai összesítések nem tartalmazzák sem a szegények mentesítését, sem pedig a *factorok* és *servitorok* után levonható 5%-os kedvezményt.³² Teljesen ki van zárva, hogy az 50%-kal alacsonyabb adó fejében a szlavóniai szegények vagy a nagyurak szolgálai adót fizettek volna. Csak az képzelhető el, hogy ezekre ki sem vetették az adót; ezt különben igazolni is tudjuk.

Nemcsak az 1494–1495. évi szlavóniai adóösszesítésekből, hanem az 1495-ből véletlenül fennmaradt Körös megyei adójegyzékből³³ is hiányoznak a szegények és az 5%-os kedvezményre utaló adatok. Először 1507-ből maradt fenn valamennyi négy szlavón megye adójegyzéke. Ezek túlnyomó többsége az 1495. évi körösinek felel meg.³⁴ Eltérést találunk viszont ettől Zágráb megye egyik járásánál, valamint Varasd megyénél. A zágrábi járásnál az egyes helységeknél megadott portaszámok után következnek a felmentettek: itt vannak a bírák, a szegények, a földesúri *servitorok* (pl. a vár *servitorai*), a kézművesek, (pl. molnár, pék, vagy kovács, pásztorok, csőszök, stb.), valamint a *liberek* és az újonnan elpusztult telkek.³⁵ Varasd megyénél más módszert alkalmaztak az adószedők. Elkészült a négy járás összeírása

3.) 19–23. A bírákon kívül a vajdákat is figyelembe vettük. A későbbi adóösszeírásokat nem használtuk fel. 1507: Varasd megyei királyi adólajstroma, i. m. 36–38., (birtokosok és fizető portáik); i. m. 38–42., (felmentettek, köztük a bírák és villicusok). 1512–1514: Sámot. *Knauz Nándor*: Sámot helység jövedelme 1512–14 évben. *Magyar Sion* 1(1863) 230. 1518: A bátmonostori uradalom királyi adólajstroma. *MOL DI.* 82 507. 1519: Sárvári uradalom. *Érszegi Géza*: Középkor. In: Sárvár monográfiája. Szerk. Dr. Horváth Ferenc. Szombathely, 1978. 213–215. 1524: A veszprémi püspökség urbáriuma: *Kredics L.–Solymosi L.*: i. m. 21–110. (Veszprém várost és Nova mezővárost nem vettük figyelembe.)

30 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 78.; *Solymosi L.*: i. m. 163–164.

31 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 84–88.

32 L. fenn, 10. jegyz. és *J. Adamček–I. Kampuš*: i. m. passim.

33 I. m. 7–15.

34 I. m. 17–44.

35 L. fenn, 29. jegyz.

birtokonként, és egy külön jegyzék: *Registrum factum super liberos, pauperes et officiales...* Köztük vannak a bírák, a három forint ingósággal nem rendelkező szegények, a liberek, valamint földesúri alkalmazottak, mint például, *qui ad curiam serviunt*, aztán az örök, az erdőörök, a béresek (*mercenarii*), a pásztorok, a molnárok, a pékek, a kovácsok, a szabók, a méhészek, stb. Vannak köztük zsellérek is.³⁶ Nem hiányoznak az elpusztult telkek sem. A bírákat, a szegényeket és a zselléreket leszámítva ez Varasd megyében 5%-ot, a Zágráb megyei járásban 8%-ot tesz ki.

Nyilvánvaló ezért, hogy az 1494–1495. évi összeírásban említetteknel nagyobb arányú lehetett a felmentettek száma. Ezt különben igazolja az 1496. évi adókimutatás végrehajtási utasítása. E szerint — többek közt — nem kell kivetni az adót a nagyon szegényekre, a molnárokra, valamint az urak és nemesek béreseire. 5% elengedhető a servitorok után, ahogy a bírák adóját is elengedik.³⁷ 1494–1495-ben a bírákra ki sem vetették az adót, a szegényekre viszont igen, de elengedték. Mivel a molnárok (és egyéb — nyilván földesúri szolgálatban álló — iparosok) és a béresek az országos átlagban 3,5%-nál magasabb arányt jelentettek, amit későbbi adatok is alátámasztanak,³⁸ valószínűnek vehetjük, hogy rájuk 1494–1495-ben sem vetették ki az adót, akárcsak a bírákra.

Szabó István előtt is nyilvánvaló volt, hogy az 5%-ot kitevő kedvezményezettek kivül hiányoznak a földesurak belső szolgálói és szolgálói. Számukat a birtokosok számából kiindulva 20 000-re becsülte, de úgy vélte, hogy itt nem alkalmazható az ötös szorzószám, hiszen olykor csak egyetlen személyről volt szó.³⁹ Azt hisszük azonban, hogy itt jóval szélesebb réteggel kell számolnunk: a szolgákon és béreseken kívül kézművesekkel, sőt személyi adómentességet élvezőkkel, ún. liberekkel vagy *libertinusokkal*. Talán nem tévedünk túl nagyot, ha a forrásokban előforduló szabadosok arányát vesszük alapul. Igaz, egy részük csak a földesúri adó alól mentesült, a kézművesek, béresek, stb. azonban ezen felül értendőek, így mégis felhasználható ez az arány. Szabó egy másik művében maga is felismerte a libertéreg jelentőségét.⁴⁰ Az általunk felhasznált összeírásokban 7274 jobbágy mellett 325 libert találtunk, ami azt jelenti, hogy száz jobbágyra kerekítve 4,5 szabados esik.⁴¹ Megjegyezzük, hogy az 1507. évi szlavóniai adólajstromból csak a valóban

36 L. fenn, 29. jegyz.

37 *Iványi Béla*: A római szent birodalmi Széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 380. sz. Az oklevelet hibás kelettel közölte: *Solymosi L.*: i. m. 220. 34. jegyz.

38 Az 1518. évi bátmonostori összeírásban 344 adóegység közül 5,5% esett a bírákra, 2,3–2,3% a földesúri szolgákra, az iparosokra és a libertinusokra. 1,7% mentes volt, mert új házat épített, 9,9% pedig szegény. MOL DI. 82 507. Azaz a földesúri factorok és az iparosok egyútt 4,6%-ot tettek ki. A 16. század közepi adólajstromok szerint — nem számítva a zselléreket és a pusztá telkeket — a szegények aránya 14,7%, újonnan építés miatt mentes (ezeket nem tudtuk figyelembe venni) 9%, allodium (földesúri majorosok) 0,5%, földesúri szolgák 3,1%, iparosok 0,9%, egyebek 5,1%. *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. Bp. 1990. 58–59.

39 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 87–88.

40 *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 28–29.

41 A 29. jegyz.-ben idézett 1491. évi prímási, 1507. évi zágrábi Imprych-járási és makovicai, 1518. évi bátmonostori és az 1524. évi veszprémi püspökségi összeírásokon kívül a 18. jegyz.-ben idézett 1521. évi kisvárdai, valamint az 1510 körüli semptei (MOL DI. 37 002), az 1518. évi Győr megyei királyi adólajstrom (MOL DI. 25 024), az 1522. évi bolondóci uradalmi urbárium (*Richard Marsina-Michal Kušik*: Urbára feudálnych panstiev na Slovensku. Bratislava, 1959. 41–68.), továbbá

„liber”-nek nevezett személyeket vettük figyelembe, az ugyancsak felmentett kézműveseket, béreseket, akiknek száma pedig jóval több, nem. A többi összeírásban ugyanis csak a libert emeltük ki. A valóságban többen lehettek, mint száz jobbágy után 4,5. Náluk, tekintve, hogy köztük lehettek nőlen szolgák is, a 6,2-es szorzó helyett csak az ötöst használhattuk.

Probléma van a szegényekkel is. Szabó úgy vélte, hogy a számadás e tekintetben nem pontos, de valós arányuk meghatározhatatlan. Szerinte különben a szegénynek nem volt igavonó állata,⁴² ami logikus lenne, ha nem ütközne a forrásokkal. Van ugyanis olyan saját házzal rendelkező telkes jobbágy, akinek mellest két lova vagy — más esetben — két ökre van, mégis szegény.⁴³ Így a három forint érték nem vonatkozhat állatra. Ezért nem mernénk meghatározni azt, hogy adószedés szempontjából ki számított szegénynek. Az adókimutatás alól ugyan fel nem mentett, de a fizetés alól mentesített „szegények” nyilvánvalóan a telkes jobbágyok közül kerültek ki, míg a zsellérek között bizonyára nem egy olyan volt, akit az adószedés alkalmával össze sem írtak. Ez — ahogy azt Szabó István is látta — nyilvánvalóan meghatározhatatlan, „sötét szám”. Az sem zárható ki, hogy az adószedők nem tüntették fel mindig a szegényeket. Az 1495. évi összeírásban hiányoznak a szegények Komárom, Pilis, Torna, Veszprém, Nógrád, Ung, Tolna, Szepes, Közép-Szolnok, Árva, Turóc, Máramaros megyékben, máshol a „be nem hajtottak” vagy a „rectificatio” gyűjtőfogalma alatt keresendők. Legtöbbször a fizetést megtagadó egytelkes nemesekkel kapcsolták össze őket az adószedők.⁴⁴ Mivel a szegények nemfizetésére utaló megyék többségében amúgy is a felmentéssel rendelkező uradalmak túlsúlya mutatható ki,⁴⁵ a szegények valószínűleg az uradalom jobbágyságai között keresendők. Így legfeljebb egy-két megye marad, ahol a népességszám elvileg a szegényekkel növelhető lenne, de mivel az meghatározhatatlan, és amúgy is kevés az ilyen megye, a jegyzékben nem szereplő szegények számát figyelmen kívül kell hagynunk.

Ez azonban nem mondható el a zsellérek esetében. A törvények és jogszabályok a szántófölddel és szőlővel rendelkező zselléreket is megadóztatták, többnyire azonban a jobbágyokhoz mérten fele arányban.⁴⁶ Közismert azonban, hogy a zselléreket

a Batthyány-család szlavóniai birtokai 1526 körüli összeírása alapján. MOL DI 104 657. Helyhiány miatt nem részletezhetjük, erre esetleg egy későbbi, bővebb feldolgozás adhat lehetőséget.

42 Szabó I.: Magyarország népessége i. m. 78–79.

43 Vö. pl. *D. Prodan*: i. m. 51.: „Marko Chwka habet propriam domum pauper Eq II. Paulus Kasay pauper habet domum Boues II.” Mindkét háztulajdonos és két lóval, ill. két ökörel rendelkező szegény nem a zsellérek, hanem a jobbágyok közt van összeírva. Azaz: a szegényeket nem keverhetjük össze a zsellérekkel.

44 *Solymosi L.* is utal arra, hogy a szegényeket nemegyszer kihagyták az összeírásból, de arányuk annyira bizonytalan, hogy ezt nem vehettük figyelembe.

45 Komáromban a tatai és komáromi, Tornában a tornai és a szádvári, Árvaiban és Turócban az ottani Szapolyai-uradalmak túlsúlya mutatható ki. A többi megyében is jelentős a nagybirtok, legfeljebb Tolna esetében lehetne a szegényekkel növelni az adóegységek számát.

46 Adószedési utasításokat idéz *Solymosi L.*: i. m. 220. 34. jegyz. Az 1478:4. tc. (Decreta regni Hungariae i. m. 239.) szerint csak azok a zsellérek fizetnek, akik „terras proprias sessionum vel vineas proprias colunt.” Az 1491. évi adószedési utasítás fél forinttal adóztatja meg a tehetősebb zselléreket, a szegényebbek nem fizetnek. MOL DI. 59 802. Az 1493. évi utasítás szerint azokra a zsellérekre nem kell kivetni az adót, akiknek nincs szántójuk, vagy szőlőjük, ill. nem foglalkoznak kereskedelemmel (!). *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I/6. Sopron, 1928. 123. Az

a házas és házatlan zsellérek kategóriájába szoktuk osztani. Az összeírások elsősorban ezek megkülönböztetésére alkalmasak. Túl kevés olyan forrásunk van, amelyből a szántóval, vagy szőlővel rendelkező zsellérek aránya megállapítható, és ez esetben sem biztos, hogy mindenkit felvettek. Bár hibalehetőséget tartalmaz, mégis az adófizető zsellérek arányának meghatározására a házzal rendelkezőket vettük figyelembe. A házatlan zsellérnél kevésbé valószínű, hogy földet művelt, ezért feltételezhető, hogy ezek számát kiegyenlíti a szántóval vagy szőlővel nem rendelkező házas zsellérek száma.

A zsellérek vizsgálatára Szabó több munkájában különös gondot fordított.⁴⁷ Demográfiai tanulmányában a jobbágyok és zsellérek együttes létszámából összeírások alapján a zselléreket 20,6%-nak vette, és azt is megállapította, hogy 100 telkes jobbágyra 25,9 zsellér esik. Foglalkozott még a Bács, Bodrog és Csongrád megyei 1522. évi dézsmalajstromok adataival is. E szerint az összes fizető 29,3%-a csak kereszténypénzt fizetett, azaz nem termelt gabonát, és 41,5 kereszténypénz-fizető esik 100 gabonadézsma-fizetőre. Szerinte — és ez logikus — a kereszténypénzt fizetők többsége zsellér lehetett. Mindezek alapján nem valószínű, hogy a zsellér-kimutatásában szereplők között különösen jelentékeny számban foglalnának helyet szántóval vagy szőlővel rendelkező zsellérek.⁴⁸

Nézetünk szerint a dézsmalajstromokat a zselléresedés szempontjából nem lehet felhasználni. A két legnagyobb település a dézsmalajstromban Bodrog és Szond mezőváros. Az előbbiben 147 személy közül csupán 24,5% fizetett gabonadézsma, az utóbbiban 142-ből csak egyetlen személy, azaz 0,7%.⁴⁹ Elvileg elképzelhető lenne, hogy Bodrogban a lakók háromnegyede zsellér volt, bár nem nagyon valószínű. Az azonban ki van zárva, hogy Szond mezővárosban csak zsellér élt volna. Az itt élők közül kézműipari, vagy kereskedő foglalkozásra 33 ember neve — azaz 23,2% — utal. Még ha ez nem is teljesen bizonyító értékű, elképzelhetetlen, hogy Szond népe a kézműiparból élt volna. A kereszténypénz-fizetésnek bizonyára több oka lehetett. Lássunk egy példát: a Szabó István által felhasznált és kiadott dézsmalajstrom szerint 1522-ben a Bács megyei Martályos faluban élő 28 személy kivétel nélkül kereszténypénzt fizetett, azaz Szabó István elképzelése szerint zsellérnek számítható. Az 1478. évi Garai–Szécsi birtokosztálykor itt 13 egész, egy fél és 4 harmadtelket, valamint 67,5 pusztá telket írtak össze. Ezzel szemben Martályos határa volt Garai Jób összes birtoka között a legnagyobb: 10 800 királyi hold szántó és 30 királyi hold erdő. Valószínű azonban, hogy nem szántóval, hanem legelővel kell számolni, azaz a martályosiak állattenyésztésből éltek.⁵⁰

1503. évi utasítás 50 dénárral adóztatja az ingatlanbirtokos, azaz irtásszántóval vagy szőlővel rendelkező zselléreket, az ingatlan (hereditas) nélküli, másnál lakók 25 dénárral adózzanak. Bártfa város lt. Okl. 3707. sz.

47 Szabó I.: Tanulmányok i. m. 21–27.; *Uő.*: Magyarország népessége i. m. 79–84.; *Uő.*: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Bp. 1975. 69–70.; *Uő.*: Jobbágyok — parasztok. (Értekezések a magyar parasztság történetéből). Bp. 1976. 33.

48 Szabó I.: Magyarország népessége i. m. 82–84.

49 Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből Bp. 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86.) 32–33., 59–60.

50 1522: Szabó I.: Bács i. m. 45. 1478: MOL Dl. 18 145. Vő. Kubinyi A.: A nagybirtok i. m. 200. Itt jegyezzük meg, hogy egy 1525. évi névsorban 26 főt neveznek meg Martályosról. Közülük

Az általunk felhasznált összeírások alapján ugyan kisebb arány jött ki a zsellérekre, mint Szabónál,⁵¹ mégis elfogadjuk a száz jobbágyra eső 25-ös zsellérszámot, mert egyrészt a mezővárosokban, másrészt a szőlőtermelő vidékeken jóval nagyobb arányú zselléresedéssel kell számolni. Őt, az ország különböző részéből származó 16. század eleji összeírásban 2699 jobbágy mellett 209 házas és 207 házatlan zsellért találunk.⁵² (Itt kell megjegyeznünk, hogy a zselléreket igen gyakran, a házatlanokat pedig még inkább, kihagyták az összeírásokból.) Ennek ellenére valószínűnek vehetjük, hogy a házatlan zsellérek száma, főként a mezővárosokban magasabb volt a háztulajdonosokénál. Ezért a zselléreket 4–6 arányban osztjuk meg, és elfogadjuk Szabó István véleményét, miszerint 100 jobbágyra (a bírák és szabadok nélkül) 25 zsellér esik, azaz 10 háztulajdonos és 15 házatlan. Mint láttuk, a szántóval és szőlővel rendelkező, — általunk a háztulajdonosokkal azonosított — zselléreket 1494–1495-ben összeírták, de ezek csak fél forintot fizettek. A kivetett egyforintos adó megyei összegéből tehát az egytelkes nemesek számának a felét, a maradékból pedig viszonylag könnyen kiszámíthatóan a házas zsellérek számának felét kell le-

azonban csak hat személy azonosítható biztosan, kettő pedig azonos keresztnéve alapján a három évvel korábban, 1522-ben összeírt 28 személy valamelyikével. *Engel Pál*: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle* (=TSz) 37(1995) 363. Ez két dolgot jelenthet. Vagy a „lát-hatatlanok”, a jegyzékekben fel nem tüntetettek aránya (1525-ben hatalmaskodásban résztvetteket írták össze) magasabb az általunk feltételezettnél is, vagy 1514 után sem szűnt meg a jobbágyok mobilitása, sőt igen nagy mértékű maradt. Igaz, az 1522-ben Martályoson összeírtak közül csak egy azonoságra vélelmezhető 1525-ben Pacséren, Gellért Mihályé. *Engel P.*: i. m. 258. Az viszont nem lehet véletlen, hogy 1522-ben valamennyien magyar vezetéknevet viseltek, ezzel szemben 1525-ben heten szerbek voltak. Igaz, nem biztos, hogy ezeket az 1522. évi tizedjegyzékben összeírták. Ha leszámítjuk az 1525-ben említett hét szerbet, akkor az 1522. évi 28 fő közül maximálisan nyolcan maradtak, huszan elmentek és tizenegyen érkeztek.

- 51 Sajnos, hiába maradt fenn nagyszámú olyan összeírás, amely említi a zselléreket, többségüket nem lehet felhasználni. Van olyan, amely telkeket ad meg, bennünket azonban az érdekel, hogy hány jobbágyra, legyen az csak nyolcadtelkes, hány zsellér esik. Máskor nem derül ki az összeírásból, hogy házas, vagy házatlan zsellérről van-e szó, ami lehetetlenné teszi a birtokos (házas) zsellérek száma felének levonását az 1495. évi adóból. Más nehézség van a Batthyányak 1526 körüli szlavóniai összeírásánál. Itt ugyan pontosan tudjuk, hogy 149,5 egész telken 275 jobbágy gazdálkodott, köztük 84 negyedtelkes, és négy, akinek telekmérete nincs megadva, de ezenfelül összeírtak 54 „inquinus castri”-t, és 38 „montalis”-t, ezek együtt 25,1%-át teszik ki a Batthyány-alattvalóknak. MOL DI. 104 657. Nem tudunk mit kezdeni ugyanezen család Battyán és Polgárdi birtokainak 1502. évi összeírásával sem. MOL DI. 104 125. Itt 59 olyan személyt írtak össze, akiknek szántóföldje is van, ezzel szemben — az extraneusokat nem számítva — 63 olyan, akinek csak szőlője van, ami a 122 fő 51,6%-a. Feltehető, hogy a csak szőlőbirtokos jogilag zsellér volt, de ez egyáltalán nem biztos, és azt sem tudjuk, hogy volt-e házuk. A csak valamely mezővárosról fennmaradt összeírásokat azért sem vehetjük figyelembe, mert ott jóval magasabb a zsellérek száma, és így módosítja a statisztikát. Ilyen pl. Nagytúr (Mezőtúr) Kállai János kezén levő részének 1468. évi összeírása. Itt 183 háztulajdonost adnak meg, akiknél 69 zsellér lakik. A háztulajdonosokról viszont nem tudni, hogy mind jobbágy-e, vagy van-e köztük házas zsellér. A házatlan zsellérek százaléka 27,4. Száz háztulajdonosra esik 37,7 zsellér. MOL DI. 55 872. A *Szabó I.* által is felhasznált 1521. évi szikszói összeírásban 82 jobbágy mellett 85 zsellér szerepel, azaz a zsellérek százaléka 50,9. MOL DI. 36 986. *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 82.
- 52 Felhasználtuk a fenn, a 18. jegyz.-ben idézett kisvárdai és világosvári, a 29. jegyz.-ben idézett makovicsai, a 41. jegyz.-ben idézett bolondóci összeírásokat, valamint a Forgács-család 1525. évi birtokosztályát: *Oszvald Ferenc*: Adatok a paraszti gazdálkodás termelési szervezetéhez — a munkaerő igénybevételével — egy nagy uradalomban, 1525-ben. *Ethnographia* 74(1963) 494–500.

vonni, hogy megkapjuk — bírák és szabadok nélkül — az adót fizető jobbágyokat. Házasságok esetében nem használhatjuk sem a 6,2-es háztartási koefficiens, sem pedig az együttélő jobbágyoknál alkalmazott 1,22-es szorzót. Itt elfogadhatónak látszik a Szabó-féle ötös koefficiens. A házatlan zselléreknel azonban ez is magas, itt 3,5-el számolunk.⁵³

Elég problematikus a nemesség számának meghatározása. Szabó István 10 000 birtokos- és 20 000 egytelkes nemesi háztartással számolt, háztartásonként 5 fővel.⁵⁴ A későbbi szakirodalom, főként Maksay Ferenc, ezt kétségbe vonta. Maksay 18 000 egytelkest és 7000 birtokost fogadott el, bár tanulmánya folytatásában a jelek szerint ezt is magasnak érezte.⁵⁵ Mint láttuk, az egytelkes nemesek portái benne foglaltatnak az adójegyzékekben, azonban — eltérően a jobbágyoktól — csak fél forint fizetésére voltak kötelezve. Természetesen náluk is egyenlő az adóegység a háztartással és valószínűleg a 6,2-es szorzószám alkalmazható rájuk is.

A következő módszert alkalmaztuk. Két megye esetében 1494–1495 tájáról fennmaradt az egytelkes háztartások száma. Ez 1488-ban Veszprém megyében 430, 1502-ben Zalaiban 722 volt.⁵⁶ Azok, akik valami okból megtagadták a fizetést, pontosabban az, hogy hány forinttal maradtak hátralékban, az 1494–1495. évi számadáskönyvben is szerepelnek. A fél forint miatt ez természetesen megkettőzendő. Szabó István óvatosan ugyan, de felhasználta ezeket az adatokat. A baj csak ott van, hogy a nem fizető nemesek tétele gyakran egy másik nem fizető csoporttal, például a szegényekével van összevonva, így felhasználhatatlan.⁵⁷ Nyolc megye esetében azonban a kincstár nem vonta össze az egytelkes nemesek adóhátralékát másokéval, így a forintösszeg megkettőzésével megkapjuk az illető megye nem fizető egytelkes adóegységei számát.⁵⁸ Mivel bizonyára voltak olyan nemesek, akik fizettek, így ez a szám csak a minimális parasztnemesi háztartáslétszámot tartalmazza.

Összevetve ezeket az adatokat a Maksay által értékelt 16. század közepi dikalajstromokkal, különös képet kapunk. Az 1494–1495-ben említett nyolc megye közül egyedül Abaújban kisebb a hátralékos nemesi kúriák száma a 16. század közepén összeírtakénál. Minden jel arra mutat, hogy a század közepének dikátorai az egytelkesek jó részét kifizelték. A 15. század végén hátralékos nemesi porták száma Gömörben közelíti meg a legjobban a Maksay által közöltet: csupán 1,17-szer magasabb annál. (A legnagyobb a különbség Zólyomban: ott tizennégyszer több egytelkes maradt adós adójával mint a 16. század közepén.)

A területi korlátok miatt nem ismertethetjük azt az eljárást, amelyet, valamilyen okból kifolyólag, egyes megyéknél követünk.⁵⁹ A többségnél így jártunk el:

53 Szabó I.: Magyarország népessége i. m. 92. a zselléreknel — akár a jobbágyoknál — ötös koefficiens alkalmazott.

54 I. m. 88–91.

55 Maksay Ferenc: „A sok nemes országa”. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984. 290.

56 Solymosi L.: i. m. 148. (Veszprém), Egyetemi Kvt. LEO 256. (Zala)

57 Szabó I.: Magyarország népessége i. m. 89–90. Hibájára rámutatott Solymosi L.: i. m. 175.

58 Ezek: Abaúj (1494): *J. Chr. Engel*: i. m. 23. Gömör (1495): i. m. 141. Liptó (1494): i. m. 34. Sopron (1494): i. m. 20–21. Trencsén (1495): i. m. 140. Turóc (1494, prediális egytelkes nemesek): i. m. 34. Ung (1495): i. m. 132. Zólyom (1494, prediális egytelkes nemesek): i. m. 33.

59 Ld. Maksay F.: Magyarország birtokviszonyai i. m. I–II. az egyes megyéknél.

kiinduló pontként felhasználtuk Veszprém és Zala meglévő adatát. Az 1494–1495-ben hátralékával említett nyolc megye közül a 16. században magasabb Abaújnál átvettük Maksay adatát. A többi hét megyénél annak ellenére, hogy a hátralék nyilvánvalóan alacsonyabb a ténylegesnél, óvatosságból mégis ezt vettük át. Ott, ahol ilyen adat nem állt rendelkezésünkre, és ahol a 16. század közepén közepesen elpusztult megyéket írtak össze, mégis alapul vettük Maksay közlését, ezt azonban, hiányosságai miatt, beszoroztuk a legkisebb eltérést mutató gömöri 1,17-es arányszámmal.

Ez azt jelenti, hogy az egytelkes nemesek száma a megyék egy tekintélyes részénél biztosan alatta maradt az általunk kimutatottnak, az alábecslést azonban kisebb hibának érezzük a felülbecslésnél. Mindezek alapján kerekítéssel az egytelkes nemesi háztartásokat Szlavónia nélkül 12 615-re becsültük, ami nemcsak Szabó István (20 000), de Maksay adatánál (18 000) is kisebb. Nem zárjuk azonban ki, hogy ez alábecslésünk következménye, és a valóságban létszámuk, ha nem is érte el, de valószínűleg megközelítette a Maksay által bizonytalanul feltételezett 18 000-et.

A birtokos nemesek nem fordulnak elő a számadáskönyvben, legfeljebb annak kapcsán, hogy jobbágyaik egy része (vagy az összes) nem fizetett be kincstári adót. Ebből azonban a számuk nem határozható meg. A birtokos családok számának a rekonstrukciója legbonyolultabb, és így a legtöbb hibalehetőséget magában foglaló feladat. Mivel az általunk követett módszer ismertetése túl hosszúvá nyúlna, röviden csak annyit közlünk, hogy egyrészt a Maksay által kiadott dikalajstromokat vettük alapul, másrészt Csánki történeti földrajzi munkáját. Abból indultunk ki ugyanis, hogy a birtokos nemesek száma valamivel több mint fél évszázad alatt nem sokat változhatott. Ezt vetettük egybe Csánki adataival és olykor egyebekkel.⁶⁰ Ügyelnünk kellett arra is, hogy voltak olyan nemesek, akik több megyében birtokoltak. Erre való tekintettel minden megyénél levontuk a birtokosok 10%-át, ami valószínűleg túlzott óvatosságot jelent. Az eredmény: 6650 birtokos, megint csak Szlavónia nélkül. Valószínűleg itt is Maksay becslése (7000) a helyes. Ugyanakkor teljesen biztosnak látszik, hogy Szabónak igaza volt abban: az egytelkesek pontosan kétszer annyian voltak, mint a birtokosok. Ezt azért kellett kiemelnünk, mert Fügedi Erik egy 1476. évi forrás alapján a birtokos nemességet 1700 házra becsülte, viszont egy „házra” 18–20 főt vett. Az egytelkeseknél maradt a Szabó-féle 100 000-nél, azaz a 20 000 háztartásnál.⁶¹ Tartunk attól, hogy az 1700 ház valamiféle elírás ered-

60 Mivel a birtokosok száma feltehetően nem nagyon változott a 16. század közepéig, azoknál a megyéknél, ahol a török pusztítás még kevésbé érvényesült, alapul vettük a *Maksay F.* előbb i. m.-ben említett birtokosok számát. Ez 31 megye. A többenél *Csánki Dezső* történeti földrajzi művére kellett támaszkodnunk. Itt hármassal van: az egyes kötetek nem egyforma forrásbázisra épültek: az I. kötetben használta fel a szerző a legkevesebb forrást, a későbbi kötetekben egyre többet. Másrészt a birtokosok között olyanok is helyet foglalnak, akik a 15. század végén már kihaltak, vagy nem birtokoltak a megyékben. Végül: *Csánki D.* családokat, nem pedig birtokosokat ad meg, pedig ugyanabból a családból többen is birtokolhattak a megyékben. *Maksay F.*-nél a birtokosok és a családok aránya átlagosan 1:1,45. Ezzel szorozva *Csánki D.* birtokos családait, kijön egy szám a birtokos személyekre. A többi nehézség megoldására alkalmazott, és ugyancsak *Csánki D.*-re támaszkodó módszer leírását talán később, egy bővebb munkában tudjuk majd a jelenlegi helyhiány miatt ismertetni.

61 *Fügedi E.*: A középkori Magyarország i. m. 39–40.

ménye; legfeljebb egy esetben nem, ha tényleg a nemesi atyafiságokat vették számba. Azt azonban ma lehetetlen megmondani, hogy egy atyafisághoz hány birtokos háztartás tartozott. Azzal egyetértünk, hogy a nemesi háztartás népesebb volt ötnél, úgyhogy esetükben inkább a 6,2 szorzószámot alkalmazzuk.

Az eddig ismertetett népesség-elemek valamennyi megyében megtalálhatók, most azokat kell sorra vennünk, amelyek csak bizonyos megyékben éltek. A jobbágsághoz tartoztak, de mind a törvények, mind több oklevél, illetve összeírás szerint adómentesek voltak a délvidéki végvárakban katonai szolgálatot teljesítő parasztok. Őket forrásaink főleg a *vojník* névvel illetik, bár olykor *huszárként* is előfordulnak. Hozzájuk kell számítanunk az ugyancsak adómentes *naszádosokat*, akik békeidőben más foglalkozást űztek. Létszámuk megállapítására egyedül a 16. század eleji költségvetések adhatnak támpontot. A jelek szerint az 1511 táján kelt költségvetés a legteljesebb. Ez az ott felsorolt végvárakban, illetve a Jaxithok zsoldjában 1820 huszárt, illetve vojnikot, valamint 1100 naszádot említ adómentesként.⁶² Azt is tudjuk, hogy tíz délvidéki megyében éltek ilyen adómentes katonaparasztok.⁶³ Közülük csupán egy, Pozsega, fordul elő az 1494–1495. évi számadáskönyvben, de itt nem említik a felmentett vojnikokat. Úgy látszik, hogy akár a falubírákra, rájuk sem vetették ki az adót. Majdnem biztos, hogy a vojnikok száma a költségvetésben említettél magasabb volt, mert több földesúr délvidéki jobbágyainak egy részéről tudjuk, hogy vojnikként adómentességet élveztek; így pl. a pécsi káptalan vagy a Czoborok esetében.⁶⁴ Ezért 1820 helyett 2000-el számolunk. Lakóhelyük megállapíthatatlan, ezért arányosan osztottuk el őket a tíz megye között: 200–200 családfővel emelve a megyék népességét. A naszádosoknál a helyzet egyszerűbb. A szreberniki várhoz tartozó 500 nyilván Valkó, a nándorfehérvári őrséget növelő 500 és a szabácsi 100 pedig bizonyára Szerém megyében lakott. Náluk valószínűleg a 6,2-es szorzó is alacsony, mert míg a családból egyvalaki katonáskodott, a gazdálkodással másnak kellett foglalkozni. Mégis a 6,2-es szorzót alkalmazzuk.

A Jászkunság adója benne foglaltatik az 1494–1495. évi számadáskönyvben. A jászkunok 1495-ben Fejér, Heves, Külső-Szolnok és Solt megyékben 2388 forinttal maradtak hátralekban.⁶⁵ Bár elképzelhető, hogy voltak, akik fizettek, ezt vettük alapul népességük meghatározásánál, természetesen ennyivel csökkentve a szóban forgó négy megye adóját. Ugyanazt alkalmazzuk rájuk, mint bármely más megye esetében, azaz figyelembe vettük a bírákat (kapitányokat), libereket és zselléreket is. Így 20 620 fő jött ki, ami majdnem biztos, hogy alábecsült szám.

A Székelyföldnél, jobb híján, Szabó István becsléséből indultunk ki. Kiváló kutatónk 11 000 családdal és az ötös koefficienssel számolt.⁶⁶ A fentiek alapján az

62 Kiadva hibás kelettel: *Thallóczy Lajos–Horváth Sándor*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Bp. 1915. (Monumenta Hungariae Historica I/40.) 183–192.

63 Ezek: Arad, Bács, Békés, Csanád, Pozsega, Szerém, Temes, Torontál, Valkó és Zaránd megyék. *Antonius Fekete Nagy–Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi–Geisa Érszegi*: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Bp. 1979. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II/12.) 251–252.

64 *Iványi Béla*: Egy 1526. előtti ismeretlen formulás könyv. Történelmi Tár 1904. 502–503. (Pécsi káptalan, földesúri adó alól.) MOL DI. 46 895. (1509. Czobor család, királyi adó alól.)

65 *J. Chr. Engel*: i. m. 136., 139., 130–131., 136–137.

66 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 94.

ötös szorzó szerintünk alacsony, így itt is a 6,2-es koefficiens alkalmaztuk. Számolnunk kell azonban a szabad székelyeken kívül a köztük élő jobbágyokkal, zsellérekkel is. Száz szabad székelyre 25-öt számolva — biztonság kedvéért azonban csak a házatlanok 3,5-ös szorzóját alkalmazva — a 68 200 szabad székelyhez 7700-at kell hozzáadnunk; így a Székelyföld összlélekszáma 75 900.

A Szászföld népességét a 15–16. század fordulója összeírási adatai alapján újabban Draskóczy István kitűnő tanulmánya határozta meg. Szerinte legalább 90 000 fővel számolhatunk. Ő a *hospesekre* az ötös, a többiekre — zsellérekre, szegényekre stb. — a 2,5-ös szorzót alkalmazta.⁶⁷ Ezt (a kereken 25 765 főt) a hét szász város esetében minimális számként el is tudjuk fogadni, a falusi lakosságnál azonban már nem. A magyarországi jobbágylakosságtól és a székelyektől eltérően csak 6-os szorzót alkalmaztunk a hospesek, 3,5-öt az egyéb lakosság esetében. Így a provinciára 75 575 fő, az egész Szászföldre pedig 101 340 jött ki.

A királyi városok lakosságának megállapítása még kevésbé lehet pontos, mint a jobbágyságé. Számos városunkról nem maradt demográfiailag értékelhető adat, így az egy összegben fizetett adójuk nagyságát szokták egybevetni az olyan városokéval, amelyről több adatunk maradt.⁶⁸ Bár ez igen nagy hibalehetőséggel jár, nincs jobb megoldás. A városok egy része, elsősorban a földesúri hatalom alatt állók, ugyanazt az adót fizette, mint a jobbágyság, népességük tehát a megyei adóösszesítésekben található. Az erdélyi szász városok pedig, mint láttuk, a szász adóösszeírásokban szerepelnek. Így 23 királyi város maradt. Népességüket Szabó István — Szűcs Jenő és mások nyomán — legalább 80 000 főben határozta meg.⁶⁹ Bár mi Fügedi Erik⁷⁰ és Granasztói György⁷¹ alapján néhány város esetében csökkentettük, a főváros és Szeged esetében pedig — saját kutatásainkat felhasználva — növeltük a feltételezett létszámot, majdnem azonos eredményre jutottunk Szabóval: 86 500 főt állapítottunk meg.⁷²

67 *Draskóczy István*: Die Bevölkerungszahl des Siebenbürger Sachsenlandes am Ende des 15. Jahrhunderts. Review of Historical Demography (Bp.). 1990. 106–148.

68 *Szűcs Jenő*: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 41–44.

69 *Szabó I.*: Magyarország népessége i. m. 96–97.

70 Kassa lakosságát *Szűcs J.* nyomán *Szabó I.* 7500-ra becsülte (l. fenn, 68–69. jegyz.). *Fügedi Erik*: Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts. (Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 2[1956] 188.) szerint: 4200. Ennek ellenére valamivel magasabb, 5000 fővel számolunk. *Granasztói György*: A középkori magyar város. (Bp. 1980. [Magyar História] 157.) 4–5000 lakosra becsüli.

71 *Granasztói Gy.*: i. h.

72 Buda lakosságát — a falakon kívüli külvárosaival együtt — 12 500–15 000 között határoztuk meg a 16. század elejére. *András Kubinyi*: Topographic Growth of Buda up to 1541. In: Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques... Réd. D. Csátsári, L. Katus, Á. Rozsnyói. I. Bp. 1965. 155–157. Ezt átvette *Granasztói Gy.*: i. m. 157. is. Most 13 500 fővel számoltunk Buda közigazgatási területére. *Fügedi E.* (A középkori Magyarország i. m. 49.) 12 700 főt állapított meg. A velünk szemben felhozott érvek nagy része nem elfogadható. A bortermelők aránya pl. kisebb volt Budán, mint a nyugati határszél városai. Abban viszont Fügedinek esetleg igaza lehet, hogy az egyházi rend létszáma 300, és nem 500, mint ahogy mi állítottuk, de ez is további kutatást igényel. Mi viszont alábecsültük a királyi udvartartás létszámát, 500 főben határoztuk meg, noha az 1525-ben, amikor a király még szegényebb volt — nem számítva a kancellária, a kúria és a kincstár személyzetét, valamint a budai vár őrségét —

Szabó István nem foglalkozott az egyházi renddel, pedig ennek tagjai is beletartoztak az ország középkorvégi népességébe. Bár a székes- és társaskáptalanok papságának,⁷³ és — ennél nagyobb hibaszázalékkal — a szerzetesség létszáma is megállapítható, a nagyszámú alsópapságot, beleértve házicselédeiken kívül a valószínűleg nem adózó iskolamestereket is, számukat ma még megközelítőleg sem tudjuk számszerűsíteni. Ehhez további részletkutatásokra volna szükség.

A középkori magyar királyság része volt Szlavónia is, ezért nehezen érthető, hogy Szabó miért nem foglalta bele demográfiai összesítésébe. Feltehetően a fentebb jelzett füstkérdés miatt „felejtette ki.” A hét szlavón megye közül az adólajstromokból hiányzik a Száván túli három déli: Dubica, Szana és Orbász megye adója,⁷⁴ s nem írták össze Zágráb megye déli részét sem. Horvátországról csak egy korábbi töredékes jegyzék áll rendelkezésünkre.⁷⁵ Zágráb, Körös, Varasd és Verőce megyékről viszont több Jagelló-kori adójegyzék maradt fenn, mint az ország más részeiről. Az 1495. évihez közel eső és a négy megye esetében teljesnek mondható adójegy-

650 személyből állt, azaz az említett kihagyásokat figyelembe véve megközelíthette az ezret. *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és nyugat között. (Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére). Szerk. Koszta László. Bp. 1995. 326–327. Szeged lakosságát — *Szűcs J.* nyomán — *Szabó I.* (Magyarország népessége i. m. 97.) 7100-ra, *Kulcsár Péter* (A szabad királyi város [1498–1543]. In: Szeged története. I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983. 448.) 7500–8000-re becsülte. Utoljára *Kulcsár P.* foglalkozott ezzel, és mint elődei, ő is az 1522. évi tizedlajstromot vette alapul, és ötös szorzószámot alkalmazott. Eltekintve attól, hogy nem vagyunk meggyőződve arról, hogy az ötös szorzó Szeged esetében nem túl alacsony-e, más nehézség is akad. Tartalmazza-e a tizedlajstrom valamennyi szegedi lakos nevét? *Kulcsár P.* (i. m. 451–455.) felhasznál néhány 1522 körüli oklevelet, amelyben szegedieket említenek, akik nem mindig fordulnak elő a tizedlajstromban. Ezt a népesség fluktuációjával magyarázza. Egy ház és szomszédai megnevezésének eltérése esetén ez lehetséges is. Más a helyzet egy 1523. ápr. 13-i oklevélnél. *Érszegi Géza*: Adatok Szeged középkori történetéhez. Tanulmányok Csongrád megye történetéből 6(1982) 47–48. Egy hatalmaskodásnál hét szegedi vett részt. Közülük csak hárman fordulnak elő a fél évvel korábbi tizedlajstromban, bár Tóth Györgyöt a hat Tóth György valamelyikével kellene azonosítani. Kettőnek a vezetékneve előfordul a dézsmalajstromban, náluk elképzelhető, hogy *Kulcsár P.*-nek igaza van: a családnak valamelyik fiatalabb tagja vett részt a hatalmaskodásban. Bodrogi Tamás és Kába Tamás vezetékneve azonban elő sem fordul a tizedjegyzékben. (*Kulcsár P.* szerint ugyan Bodrogi előfordulna, azonban a kiadás mutatója szegedi Bodrogiakat nem említi, csak hármat a szomszéd megyékben (*Bálint Sándor*: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Bp. 1963. [A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 105. sz.] 51.). A származási helyre utaló szegedi vezetéknevek felsorolásában sem fordul elő. I. m. 13. Az teljesen valószínűtlen, hogy amint Kába esetében *Kulcsár P.* feltételezi, „az imént költözött be” a városba. Túl rövid az idő, és valószínűtlen, hogy a viszonylag távol levő faluban egy újonnan beköltözött szegediről tudtak volna. Sokkal hihetőbb, hogy a tizedlajstromból sokan kimaradtak, pl. más házában lakók. Itt hét személy közül kettő biztosan hiányzik. Ha biztonság kedvéért hat közül egyet tétélezek fel, mint akit kihagytak a lajstromból, akkor 1784 családfőt, ötös szorzószámmal 8920 személyt, hozzászámítva pedig az egyháziakat, valamint a vár és a sókamara személyzetét 9500 főt kapunk.

73 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 115–118. Városok esetében igyekeztünk az ott élő egyháziakat figyelembe venni.

74 A három megye egyetlen adójegyzékben sem szerepel. Az 1516. évi összesítés szerint a Kulpán túli területen, ahol valaha 6800 porta volt, nem vetik ki az adót. *J. Adamček-I. Kampus*: i. m. 76. Ez elsősorban Zágráb megye egyik felét jelenti.

75 I. m. 1–3. Ezek szerint 1470 körül legalább 3286 füstöt írtak össze Horvátországbán.

zékek közül (a török által pusztított Dél-Zágráb megye kivételével) az 1507. évit lehetett a legjobban felhasználni.⁷⁶

Nehézségek itt is vannak. Nem tudjuk például, hogy mi van az egytelkes nemesekkel. Ők ugyanis Szlavóniában adómentesek voltak,⁷⁷ ennek ellenére — viszonylag alacsony számban — olykor előfordulnak az adózók között. Lehetséges, hogy az adó alá vont egytelkes nemesek a Szlavóniában nagyszámú *prediálisok* közé tartoztak.⁷⁸ Nem tudjuk azonban, hogy mennyi adót fizettek, élveztek-e kedvezményt, mint a Dráván inneni megyékben, vagy az általános szlavóniai kedvezmény alapján adtak ugyancsak fél forintot. Ugyanez áll a zsellérekre is. Másik nehézség a felmentettek aránya, amit csak Varasd megyében és az egyik zágrábi járásban határozhatunk meg. Természetesen az ottani arányt kivetíthetjük a többi megyére is. (Varasd arányszámát Verőcénél felhasználhatjuk, a zágrábi egyik járás adatait a többi Zágráb megyei járásra is vonatkoztathatjuk. Körös esetében az egyik zágrábi járás és Varasd megye felmentettjeinek középértékét vehetjük.)

Így sikerült meghatározni a felmentettek arányát Szlavóniában. Az 1495. évi Szlavóniát egységben megjelenítő füstadatok megyék szerinti szétbontásánál az 1507. évi arányokat vettük alapul. Mindezek alapján a jobbágyokat és a bírákat 6,2-es szorzószámmal, a többi felmentettet az ötös koefficienssel szoroztuk be. Nem tudtuk azonban figyelembe venni a házatlan zselléreket, mivel bizonytalan, hogy a varasdi és a Zágráb megyei járási adatokban a zsellérek alatt ők értendők-e. Ennek alapján Szlavónia 1495. évi jobbágylakosságát 249 150 főre becsüljük.⁷⁹ Az egytelkes nemesekkel fentebb jelzett probléma miatt úgy vettük, hogy 100 jobbágyháztartásra 2,4 egytelkes esett,⁸⁰ ez 780 családfőt, azaz 6,2-es koefficienssel kereken 4835 személyt jelent. A birtokos nemesek száma az 1507. évi jegyzékből pontosan megállapítható. Megyénként felvéve a birtokosokat, 675 főt kapunk, közülük 39 (azaz 5,8%) valamely más megyében, vagy megyékben is birtokos volt Szlavóniában.⁸¹ Más adatok szerint nem egy a dél-dunántúli megyékben is birtokolt, így 5,8% helyett a magyarországinál alkalmazott közel tíz százalékot vonhatjuk le a 675 főből. Így a birtokos nemesek és családtagjaik számát kereken 3835 főre becsülhetjük. Ezzel a zágrábi Gréchegy királyi várost is beszámítva az összlakosság 259 815 főre tehető.

76 I. m. 17–44. 1507-ből maradt fenn először mind a négy megye adójegyzéke. A legkorábbi Körös megye egyetlen járásának összeírása az 1480-as évek közepéről. I. m. 16–17. (Tévesen 1500 körüli kelettel.) Körös megyének 1495-ből fennmaradt négy járásának összeírása. I. m. 7–15.

77 *Joannes Kukuljević*: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I. Zagrabiae 1862. 320.

78 Rájuk I. *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n. 331–357.

79 Az 1495. évi füstösszesítést vettem alapul, amely nem különbözteti meg a megyéket. A megyék szétbontását az 1507. évi arányok alapján végeztem. Itt jegyezzük meg, hogy a 76. jegyz.-ben idézett Körös megyei összeírás hiányos, így nem használható fel. A füstök száma 9070, 1507-ben pedig 17 033.

80 Szlavóniában 1495-ben az egytelkes nemesek után 286 forint nem futott be, azaz legalább 572 füst nem fizetett. *J. Chr. Engel*: i. m. 147. E szerint száz jobbágy családfőre 1,8 egytelkes esne. Ennél magasabbnak kellett lennie, a 2,4-et itt nem részletezhető magyarországi analógia alapján alkalmaztuk.

81 A 76. jegyz.-ben idézett 1507. évi adójegyzékekben említett földesurak.

Ezek után megkísérelhetjük Magyarország 1495. évi lakosságszámának meghatározását. Ezt az évet kell alkalmazni, noha nem egy megyénél az 1494. évinél kisebb számot ad meg. Akkor azonban hiányzik Máramaros, Mosont pedig Pozsonnyal együtt írták össze. Gyakran nagy a különbség a két esztendő között. Szabó mindig a magasabb számmal dolgozott, de ez nem helyeselhető, hiszen a jobbágyköltözés elterjedése miatt az 1494-ben egy megyében összeírt jobbágy 1495-ben már egy másik megyében tartózkodhatott. A költözést maximálisan 4%-ig vettük figyelembe. Amennyiben az 1494 és 1495 közötti különbség 4%-nál magasabb, ott ez csak a adószedés hibájával magyarázható, ezért magasabb 1494. évi adat esetében a 4% feletti összeggel megemeltük az 1495. évi adatot. Az adatokat minden esetben öttel végződő számra kerekítettük fel.

I. táblázat

Magyarország népessége 1495-ben⁸²

Társadalmi és néprétegek	Magyarország Erdéllyel	és Szlavóniával
Jobbágyok és zsellérek	2 249 490	2 498 635
Egytelkes nemesek	78 285	83 120
Birtokos nemesek	41 240	45 075
Jászkunok	20 620	20 620
Székelyföld	75 900	75 900
Szászföld	101 340	101 340
Városok	84 500	86 500
Összesen	2 651 375	2 911 190

A magyar királyság népessége együtt tehát kereken 3 000 000.

Szabó István 1963-ban három és fél-négy millióval számolt. Adataink közel egy-millióval alacsonyabb lélekszámot adtak meg. Ez — Szlavónia nélkül — még mindig 412 375 fővel magasabb Fügedi 1992. évben közzétett 2 239 000 fő becslésénél. Ő próbálta először Solymosi eredményei alapján az 1494–1495. évi adólajstromokat ki-, illetve átértékelni.⁸³ Ötös szorzószámmal számolt, és maga is megállapította, hogy eredményei a minimálisat jelentik. Magunk is biztosak vagyunk benne, hogy a tényleges népesség magasabb volt az általunk meghatározottnál, ezért igyekeztünk egy maximális lélekszámot is meghatározni. Gondolni kellett ugyanis arra, hogy az adószedők mindig kihagytak egyes falvakat, sőt uradalmakat,⁸⁴ de számolni kell a Szegfű László által említett „láthatatlanokkal” — az összeírásból kimaradt, főként mezővárosi rétegekkel — is. Magunk is gondoltunk rájuk, ezért vettük figyelembe (Szlavónia kivételével) az összeköltözőket, és használtunk magasabb szorzószámot.

⁸² Ez csak a minimális lakosságszámot mutatja, a maximálisra l. alább.

⁸³ Fügedi E.: A középkori Magyarország i. m. 41.

⁸⁴ Erre több helyen utal Maksay F.: Magyarország birtokviszonyai i. m. I–II. passim. Kimaradt uradalmakra Szlavóniában: J. Adamček–I. Kampuš: i. m. X.

A Szegefű által alkalmazott — különben igen elmés — módszert viszont nem tudjuk elfogadni.⁸⁵

Úgy véltük, hogy a népességnek maximálisan 12%-a maradt ki az adószedők hibájából, vagy saját — olykor alacsony — becslésünk következtében a fenti összesítésből. Nyilvánvaló az is, hogy nem minden megyében számolhatunk ilyen — viszonylag magas — hibaszázalékkal. Ezért valamennyi megye általunk összegzett népességszámát úgy tekintettük, hogy a megállapított összeg a valóságnak csak 88%-a, így ki kellett számítanunk megyénként, illetve kiváltságos területenként a 100%-ot is, majd ezeket összeadnunk. Ezzel kaptunk egy maximális népességet, amely bizonyára még mindig alatta marad a ténylegesnek, mégis hozzájárul egy pontosabb becsléshez. Az összeadásból 3 307 225 fő jött ki Magyarországra, Erdély és Szlavónia maximális népességeként, Szlavónia nélkül pedig 3 012 930. Ez már csak félmillióval kevesebb, mint a Szabó által meghatározott minimális népesség, igaz, egymillió hiányzik az általa meghatározott maximálisból.

Ez természetesen még jobban eltér Kováts Zoltánnak a népesedési folyamatból kiinduló számításaitól, amelyek 5–5 és 1/2 millióra teszik az ország lakosságát.⁸⁶ Ezt azonban nem lehet a fenti forrásokkal összhangba hozni. Ez azért sem valószínű, mert minden jel szerint a 15. században csökkent vagy — a legjobb esetben — szinten maradt az ország lakossága. Egy 1971-ben Ausztriában megjelent tanulmányunkban utaltunk arra, hogy Zsigmond uralkodása végén — Szlavónia nélkül — 400 000 adóporta volt az országban, ami 1494–1495-re egyharmaddal csökkent. Néhány észak-magyarországi megye 1427. évi adatainak összevetése a századvégiekkel ugyanezt bizonyítja. Egy későbbi művünkben arra hívtuk fel a figyelmet, hogy 1463-ban Sáros megyében több porta után futott be az adó a kincstárba, mint amennyi adót 1494–1495-ben kivetettek. Megjegyezzük, hogy például Sárosban már 1463-ban kevesebb volt a porták száma, mint 1427-ben.⁸⁷ Ezt a kérdést aztán — a miénknél gazdagabb anyag alapján — Engel Pál vizsgálta, és megállapította, hogy a portaszámok Zsigmond óta bekövetkezett esése „katasztrofális csökkenést mutat, amivel demográfusainknak valamikor el kell majd számolniuk”.⁸⁸

Az „elszámoláshoz” csak adalékokkal tudunk szolgálni; ugyanis több dolgot kell figyelembe venni. Először utalni kell arra, hogy a 14. század közepi „fekete halál” kisebb pusztítást végzett Magyarországon, mint Európa nagy részében.⁸⁹ Így a népesség számának növekedésében nem következett be szakadás. Úgy tűnik, hogy Ma-

85 *Szegefű László*: A „láthatatlanok”. (Adatok mezővárosaink XVI. század eleji lélekszámának kutatásához.) In: Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Series Marxistica-leninistica et Historica. Szerk. Békési Imre. Szeged, 1983. 47–58.

86 *Kováts Zoltán*: Történeti demográfia. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 684–685. Itt idézve korábbi tanulmányai is.

87 *András Kubinyi*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hrg. von Othmar Pickl. Graz, 1971. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Bd. 1.) 203–204.; *Uő.*: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Bp. 1990. 113–114.

88 *Engel Pál*: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. (Adatok Magyarország középkori demográfiájához.) Sz 119(1983) 941–1005., az idézet: 996.

89 *Fügedi E.*: A középkori Magyarország i. m. 28–31.

gyarországon a 15. század középső harmada a nagy népességsökkenés vagy legalábbis a növekedés stagnálásának korszaka. Mindenesetre a pusztásodásra vonatkozó adatok erre utalnak.⁹⁰ Ennek több oka lehet: a 15. század közepi, majd a Mátyás alatti, illetve az 1490–1491. évi beharcok és háborúk kimutathatóan nagy pusztulással jártak,⁹¹ s a 15. század a tömeges mezővárosiasodás kora is. A szabad költözési joggal rendelkező parasztság a városokba és a mezővárosokba költözött, ennek mértékét a sűrűn lakott Dél-Dunántúlról elköltözők példáján próbáltuk igazolni.⁹² Mivel a városokban és — feltehetően a városias mezővárosokban is — nem beszélhetünk természetes szaporodásról és ezek beköltözők nélkül előbb-utóbb kihaltak volna,⁹³ a városba költözők gyakorlatilag kiváltak a népességet továbbszaporító tényezők közül. A Délvidéken a népesség csökkenéséhez hozzájárultak még a török pusztítások is, bár ennek hatását egy időre a szerb és horvát beköltözés enyhítette.⁹⁴ Végül, figyelembe kell venni a Mátyás alatt ötszörösére növekedett adóteherrel szembeni védekezést: a jobbágyság összeköltözését. Igaz, ez nem a népesség, hanem az állami adóalap csökkenésével járt együtt, amiből az következik, hogy az állami adóegységek Zsigmondtól 1495-ig tartó egyharmados csökkenéséből semmi esetre sem következik ugyanilyen népességsökkenés.

Ami viszont elgondolkoztató, az az ország népsűrűségének megoszlása. Engel Pál szívességéből hozzájutottunk a középkorvégi Magyarország megyéinek és kiváltságos területeinek alapterületeihez. E szerint a szorosán vett magyar királyság területén — Erdély nélkül — az egy km²-re eső népesség a minimális számítást véve tekintetbe 9,4 volt, hozzávéve 12%-ot a „láthatatlanokra”, maximálisan 10,7. Erdélyben 8,3, illetve 9,4 a két szélső érték, így Magyarország népsűrűsége (Er-

90 A pusztásodás jelentőségét először *Szabó István* ismerte fel: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Sz 72(1938) 10–59.; *Uő.*: Jobbágyság — parasztok i. m. 167–200. A pusztásodásnak természetesen több oka volt, létezett egy látszatpusztásodás is (erre l. *Kubinyi A.*: A nagybirtok i. m. 213–214.), utalni kell arra is, hogy a pusztásodással együtt nőtt a zsellérek aránya, valamint hatott a parasztság egy részének meggazdagodása, azaz a jobbágyság erősen differenciálódott. Vö. *Kubinyi András*: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. Sz 128(1994) 298–299. „Hanyatló jobbágyságról” ezért általánosságban nem beszélhetünk. A falupusztásodás kérdését és annak okaira, részletesen: *Szabó István*: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Bp. 1966. 139–188.

91 Vö. *Szabó I.*: A falurendszer i. m. 182–183. L. még *Uő.*: Magyarország népessége i. m. 65–66.

92 *Kubinyi András*: Dél-dunántúli parasztok városba költözése a középkor végén. Somogy megye múltjából 3(1972) 13–45. A mezővárosiasodásra, ill. a mezővárosok lélekszámára l. pl. *István Szabó*: La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449–1526. Bp. 1960. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 49.); *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965. (Értekezések a történeti tudományok köréből 37.) 23–32.; *Kubinyi András*: Mezővárosok egy városmentes tájon. (A középkori Délnyugat-Magyarország). A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1(1989) 319–335.; *Szakály Ferenc*: Prologus: mezőváros és reformáció. (Megoldási javaslatok). In: *Uő.*: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Bp. 1995. (Humanizmus és reformáció 23.) 13–29.

93 *Kubinyi András*: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. LK 37(1966) 232–233.; *Granasztói György*: A polgári család a középkor végi Magyarországon. (Adalékok és feltevések egy „jóléti társadalom” természetrajzához). TSz 25(1982) 633.

94 L. fenn, 91. jegyz.-ben. A betelepülésre: *Szakály Ferenc*: Szerbek Magyarországon — szerbek a magyar történelemben. In: A szerbek Magyarországon. Szerk. Zombori István. Szeged, 1991. 14–18.; *Rokay Péter*: A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. Uo. 51–63.

déllyel) 9,2 és 10,5 között, középértéken 9,9 volt. Szlavónia jóval magasabb népsűrűséget mutat, ott a két határérték 13,4, illetve 15,2 azaz középértéken 14,3. Az egész magyar királyságot tekintve (Dél-Szlavónia és Horvátország nélkül) minimálisan 9,5, maximálisan 10,8, középértéken 10,6 lehetett a km²-kenti népsűrűség (l. a táblázatokat).

Ez a népsűrűség azonban nem oszlott meg egyenletesen az ország területén. Az ország messze legsűrűbben lakott megyéje Pilis volt, de ez kizárólag annak következménye, hogy az ország negyedik legkisebb alapterületű megyéjébe esett nemcsak a szabad királyi város Buda főváros, hanem annak Felhévíz nevű külvárosa, valamint Óbuda és Visegrád városok is. Pilist ezért nem vehetjük figyelembe. Ami azonban feltűnő, hogy van egy összefüggő tömb, amelyhez a Dél-Dunántúl és a vele határos Dráva és Száva közti megyék tartoznak, amelyek az ország legsűrűbben lakott területét adják ki. Az ide eső tíz megyében 44 990, 47 km²-en, — az egész királyság területének 14,6%-án — 767 175 főt számoltunk ki, azaz a Királyság minimálisra becsült népessége 26,4%-át. Maximális népességet véve a tíz megyében 871 790 főnyi lakossággal számolhatunk. Ez minimális számítással 17,1, maximálissal 19,4, középértéken 18,3/km² népsűrűséget jelent.

Meg kell még jegyezni, hogy a 15. század végén olyan sűrűn lakott Dél-Dunántúl, illetve a vele határos szerémségi és szlavóniai terület a század első felében minden jel szerint még népesebb volt, mint 1495 táján. Már 1478-ban a Baranya megyei Garai birtokok jobbágygazdaságainak 51,3%-a, a Szerém megyeieknek 46,2%-a, a Pozsega megyeieknek 57,9%-a, a Valkó megyeieknek 72,9%-a állt pusztán. Baranyában 770, Valkóban 833 gazdaság volt üres, noha még ismerték utolsó lakója nevét.⁹⁵ Feltehető tehát, hogy korábban az ország lakosságának még nagyobb százaléka élt a Dráva és Száva környékén.

Hogyan viszonyulnak új eredményeink a korábbi időszak népessége meghatározására született becslésekhez? Itt ismerni kellene az évi természetes szaporodási ráta, a bevándorlók és az elköltözők számát, stb. Mivel a középkorban évi öt ezrelékesnél magasabb növekedés sehol sem mutatható ki,⁹⁶ 3,5, illetve 4 ezrelékes évi növekedéssel számoltam. Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy 1437, Zsigmond halála után a népesség stagnálásával számolhatunk.

II. táblázat

Magyarország népessége évi 3,5, illetve 4 ezrelékes növekedés esetén 1437-ben és 1495-ben, három, a 14. század elejét mutató becslés alapján

a) Évi 3,5 ezrelékes növekedés. (Felkerekített számok)

Évek	Kristó (1300)	Győrffy (1330)	Szűcs (1310)
14. sz. e.	1 400 000–1 600 000	2 000 000	2 300 000–2 500 000
1437	2 265 000–2 590 000	2 915 000	3 595 000–3 910 000
1495	2 775 000–3 175 000	3 570 000	4 405 000–4 790 000

95 Kubinyi A.: A nagybirtok és jobbágysai i. m. 203.

96 Kovács Z.: i. m. 684.

b) *Évi 4 ezrelékes növekedés. (Felkerekített számok)*

Évek	Kristó (1300)	Győrffy (1330)	Szűcs (1310)
14. sz. e.	1 400 000–1 600 000	2 000 000	2 300 000–2 500 000
1437	2 420 000–2 750 000	3 080 000	3 835 000–4 165 000
1495	3 050 000–3 485 000	3 880 000	4 835 000–5 255 000

Győrffy György — Szabó István 15. század végi becslésével egy időben — 1963-ban közölte az 1330. évre vonatkozó feltevését, miszerint az összlélekszám 2 millió volt.⁹⁷ Szűcs Jenő becslése halála után 1993-ban jelent meg, viszont húsz évvel korábbi időre, az 1310-es évekre ad meg 2,3–2,5 milliót.⁹⁸ A legalacsonyabb becslés, amely ennél is tíz évvel korábbi időszakra vonatkozik, Kristó Gyuláé, aki 1995-ben 1,4–1,6 millióval számolt.⁹⁹ (Itt jegyezzük meg, hogy Kristó — kritikája ellenére — Győrffyéhez igen hasonló eredményhez jutott. Nem vette ugyanis figyelembe azt, hogy Győrffy számításai nem 1300-ra, hanem 1330-ra vonatkoznak. Évi négyezrelékes növekedéssel számolva Győrffy számítása 1300-ra kerekén 1 775 000, ami nem egész 200 ezerrel több csak Kristó maximális becslésétől.)

Mint láttuk, számításaink szerint Magyarország lakossága 1495-ben Szlavónia nélkül kerekén 2 650 000–3 015 000 között, Szlavóniával együtt 2 910 000–3 305 000 között lehetett. Ez látszólag tökéletesen igazolja Kristó becslését: évi 3,5–4 ezrelékes népességnövekedés mellett az általa 1300-ra meghatározott kiindulópontból ez az eredmény jöhetett volna ki. A baj csak az, hogy 1437–1495 között stagnáló népességgel kell számolnunk, ezért eredményeinket az 1437. évi számokkal kell egybevetnünk. Ez leginkább a Győrffy-féle becslés alapján fogadható el, pontosabban: ha 3,5–4 ezrelékes évenkénti népességgyarapodás esetén a 14. század eleji kiindulózámot a Győrffy és a Kristó által meghatározott számok között, de Győrffyéhez közelebb kell keresnünk. Mivel Győrffy és Kristó számítása közel áll egymáshoz, a különbség legfeljebb 100 ezer lehet. Szűcs népességbecslése túl magasnak tűnik; ez csak akkor lenne elfogadható, ha időközben túl nagy népességcsökkenés következett volna be (pl. a „fekete halál” jobban pusztított volna), vagy a növekedési ráta túl alacsony lett volna.

Befejezőként még egyszer szeretnénk megjegyezni, hogy egy sokismeretlenes egyenletet úgy próbáltunk megoldani, hogy az ismeretlenek zömét nem határozhatuk meg. Ma is valljuk azt a korábban nemegyszer hangoztatott nézetünket: a középkori Magyarország lakosság száma meghatározhatatlan. Számításaink buktatóit mi ismerjük a legjobban, ennek ellenére a történeti kutatás nem nélkülözheti a demográfiai adatokat. Minden hibaforrás ellenére igyekeztünk a valóságot talán a korábbi becsléseknél jobban megközelítő számítást készíteni. Ami jelen tudásunk alapján biztosnak látszik, az a következő: a középkori magyar királyság lakossága nem érte

97 *Győrffy György*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája i. m. 58.

98 *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. (História Könyvtár. Monográfiák 1.) 167.

99 *Kristó Gyula*: Magyarország lélekszáma az Árpád-korban. In: A honfoglalás és az Árpád-kor népessége. Az 1995. február 16-án Budapesten megrendezett Népesedéstörténeti Konferencia előadásai. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1995. (Magyarország történeti demográfiája I.) 90.

el a Szabó István és mások által korábban feltételezettet, de magasabb volt a Fügedi Erik által 1992-ben kiszámítottnál. (Ezt különben Fügedi is felismerte.)¹⁰⁰⁾ A másik, ami nézetünk szerint biztosnak tekintendő, az a megyék egymáshoz viszonyított népsűrűsége: kisebb eltérések adódhatnak ugyan, az azonban nyilvánvaló, hogy a legsűrűbben lakott területek a dombvidékek, elsősorban a szőlőtermő területek (l. a Dél-Dunántúlt és a Szerémséget), a legritkábban lakottak viszont a magas hegyvidékek, valamint a nagyobb folyók melletti síkságok voltak, minden bizonnyal nemcsak az árvízveszély, hanem az állattenyésztés miatt is.

III. táblázat

A magyar királyság népsűrűsége a 15. század végén

közig. egység	alapterület km ²	minimális népesség	népsűrűség	maximális népesség	népsűrűség
<i>a) A szorosán vett Magyarország</i>					
Abaúj	2 759,42	36 630	= 13,3	41 625	= 15,1
Arad	3 423,67	35 100	= 10,3	39 885	= 11,7
Árva	946,15	2 660	= 2,8	3 025	= 3,2
Bács	5 721,42	53 710	= 9,4	61 035	= 10,7
Baranya	5 717,6	132 830	= 23,2	150 945	= 26,4
Bars	2 723,87	25 850	= 9,5	29 375	= 10,8
Békés	3 062,98	30 000	= 9,8	34 090	= 11,1
Bereg	3 765,27	24 330	= 6,5	27 650	= 7,3
Bihar	11 727,59	129 625	= 11,1	147 300	= 12,6
Bodrog	2 555,69	27 415	= 10,7	31 155	= 12,2
Borsod	3 764,09	44 480	= 11,8	50 545	= 13,4
Csanád	5 647,54	70 610	= 12,5	80 240	= 14,2
Csongrád	4 793,74	37 215	= 7,8	42 290	= 8,8
Esztergom	1 166,06	14 075	= 12,1	15 995	= 13,7
Fejér (a Cse- pél szigettel)	4 132,62	29 565	= 7,2	33 595	= 8,1
Gömör	3 708,08	34 755	= 9,4	39 495	= 10,7
Győr	1 513,31	17 495	= 11,6	19 880	= 13,1
Heves	5 149,98	43 960	= 8,5	49 955	= 9,7
Kis- és Nagy-Hont	3 237,6	37 605	= 11,6	42 735	= 13,2
Jászkunság	5 564,86	20 620	= 3,7	23 430	= 4,2
Keve	4 931,45	9 480	= 1,9	10 775	= 2,2
Komárom	2 598,02	19 195	= 7,4	21 810	= 8,4
Közép-Szolnok	3 330,53	23 425	= 7	26 620	= 8
Krassó	5 268,03	35 570	= 6,8	40 420	= 7,8
Kraszna	1 204,85	7 405	= 6,1	8 415	= 7
Külső-Szolnok	2 130,88	14 985	= 7	17 030	= 8
Liptó	2 231,34	7 430	= 3,3	8 445	= 3,8

100 L. fenn, a 83. jegyz.-ben.

közig. egység	alapterület km ²	minimális		maximális	
		népesség	népsűrűség	népesség	népsűrűség
Máramaros	9 715,29	16 515 =	1,7	18 765 =	1,9
Moson	1 611,02	8 125 =	5	9 235 =	5,7
Nógrád	4 205,37	43 990 =	10,5	49 990 =	11,9
Nyitra	5 518,7	59 300 =	10,7	67 385 =	12,2
Pest	5 288,07	49 805 =	9,4	56 595 =	10,7
Pilis	981,91	30 250 =	30,8	34 375 =	35
Pozsega	1 935,31	31 605 =	16,3	35 915 =	18,6
Pozsony	4 437,43	47 515 =	10,7	53 995 =	12,2
Sáros	3 608,92	24 570 =	6,8	27 920 =	7,7
Solt	2 749,45	20 960 =	7,6	23 820 =	8,7
Somogy	6 339,28	98 400 =	15,5	111 820 =	17,6
Sopron	2 407,57	22 100 =	9,2	25 115 =	10,4
Szabolcs	7 329,85	39 525 =	5,4	44 915 =	6,1
Szatmár	5 686,71	59 805 =	10,5	67 960 =	12
Szepes	2 923,3	19 005 =	6,5	21 595 =	7,4
Szerém	3 120,99	42 550 =	13,6	48 350 =	15,5
Szörényi bánság	4 683,93	32 045 =	6,8	36 415 =	7,8
Temes	7 010,9	50 660 =	7,2	57 570 =	8,2
Tolna	4 502,97	88 695 =	19,7	100 790 =	22,4
Torna	656,84	8 380 =	12,8	9 525 =	14,5
Torontál	1 373,51	6 900 =	5	7 840 =	5,7
Trencsén	4 051,01	31 915 =	7,9	36 265 =	9
Turóc	1 122,28	8 390 =	7,5	9 535 =	8,5
Ugocsa	1 212,62	12 325 =	10,2	14 005 =	11,5
Ung	3 229,51	22 515 =	7	25 585 =	7,9
Valkó	5 506,97	70 610 =	12,8	80 240 =	14,6
Vas	4 482,99	46 505 =	10,4	52 845 =	11,8
Veszprém	4 080,91	31 660 =	7,8	35 975 =	8,8
Zala	5 881,64	82 325 =	14	93 550 =	15,9
Zaránd	5 690,18	54 780 =	9,6	62 250 =	10,9
Zemplén	6 324,78	52 335 =	8,3	59 470 =	9,4
Zólyom	2 728,35	17 175 =	6,3	19 515 =	7,2
Összesen	233 175,8	2 197 255 =	9,4	2 496 885 =	10,7

b) Erdély átlagosan

közig. egység	alapterület km ²	minimális		maximális	
		népesség	népsűrűség	népesség	népsűrűség
Belső- Szolnok	3 151,99	24 090 =	7,6	27 375 =	8,7
Doboka	3 193,51	27 085 =	8,5	30 780 =	9,6
Fehér (Fogarassal)	9 205,37	58 445 =	6,3	66 415 =	7,2
Hunyad	4 791,27	49 100 =	10,2	55 795 =	11,6
Kolozs	4 767,98	54 090 =	11,3	61 465 =	12,9
Küküllő	1 615,72	28 795 =	17,8	32 720 =	20,3

közig. egység	alapterület km ²	minimális		maximális	
		népesség	népsűrűség	népesség	népsűrűség
Torda	4 922,43	35 275 =	7,2	40 085 =	8,1
Szászföld	11 235,09	101 340 =	9	115 160 =	10,3
Székelyföld	11 732,66	75 900 =	6,5	86 250 =	7,4
Összesen	54 616,02	454 120 =	8,3	516 045 =	9,4
átlagosan: Magyarország együtt	287 791,82	2 651 375 =	9,2	3 012 930 =	10,5

c) A négy szlávön megye

közig. egység	alapterület km ²	minimális		maximális	
		népesség	népsűrűség	népesség	népsűrűség
Körös	9 424,03	175 415 =	18,6	199 335 =	21,2
Varasd	1 895,78	35 910 =	18,9	40 805 =	21,5
Verőce	665,9	7 875 =	11,8	8 000 =	12,8
Zágráb	7 401,18	40 615 =	5,5	46 115 =	6,2
Összesen	19 386,89	259 815 =	13,4	294 295 =	15,2
átlagosan: Magyar Királyság összesen	307 178,71	2 911 190 =	9,5	3 307 225 =	10,8

Az egyes közigazgatási egységek népsűrűsége csökkenő sorrendben csoportokra osztva. Az egyes közigazgatási egységek (megyék, illetve kiváltságos területek) minimális és maximális népsűrűségének középértékével számolunk.

1. csoport (30/km² felett): Pilis 32,9.
2. csoport (20/km²–25/km² között): Baranya 24,8, Tolna 21,1, Varasd 20,2.
3. csoport (15/km²–20/km² között): Körös 19,9, Küküllő 19,1, Pozsega 17,5, Somogy 16,6.
4. csoport (12/km²–15 km² között): Zala 15, Szerém 14,6, Abaúj 14,2, Torna 13,7, Valkó 13,7, Csanád 13,4, Esztergom 12,9, Borsod 12,6, Győr 12,4, Hont 12,4, Verőce 12,3, Kolozs 12,1.
5. csoport (9/km²–12/km² között): Bihar 11,9, Bodrog 11,5, Nyitra 11,5, Pozsony 11,5, Szatmár 11,3, Nógrád 11,2, Vas 11,1, Arad 11, Ugocsa 10,9, Hunyad 10,9, Békés 10,5, Zaránd 10,3, Bars 10,2, Bács 10,1, Gömör 10,1, Pest 10,1, Sopron 9,8, Szászföld 9,7, Heves 9,1, Doboka 9,1.
6. csoport (5/km²–9/km² között): Zemplén 8,9, Trencsén 8,5, Csongrád 8,3, Veszprém 8,3, Solt 8,2, Belső-Szolnok 8,2, Turóc 8, Komárom 7,9, Fejér 7,7, Temes 7,7, Torda 7,7, Közép-Szolnok 7,5, Külső-Szolnok 7,5, Ung 7,5, Krassó 7,3, Sáros 7,3, Szörényi bánság 7,3, Szepes 7, Székelyföld 7, Bereg 6,9, Zólyom 6,8, Fehér 6,8, Kraszna 6,6, Zágráb 5,9, Szabolcs 5,8, Moson 5,4, Torontál 5,4.
7. csoport (5/km² alatt): Jászkunság 4, Liptó 3,6, Árva 3, Keve 2,1, Máramaros 1,8.

ANDRÁS KUBINYI
THE POPULATION OF THE KINGDOM OF HUNGARY
AT THE END OF THE 15TH CENTURY.

Given the lack of appropriate data, it is very difficult to determine the population of the Kingdom of Hungary in medieval times. However, at the end of the 15th century we are in a relatively fortunate position because the account book of the royal treasury has survived through the ages and this book lists by county (with the exception of fourteen counties but including Transylvania and Slavonia) the number of feudal tax units. If we know how many people on average were included in a feudal tax unit, we can calculate the size of the peasant population which at that time made up the overwhelming majority of the total population. We also have to find out how many tax units existed in the counties for which there is no data (the fourteen counties concerned making up about one-fifth of the total).

In the past, the accepted view was that the feudal plot (*sessio*) was identical to the tax unit but that, since by the end of the medieval period most plots had been divided up into two, the number of peasant households was to be calculated by multiplying the number of tax units by two. However, for some years now we have known that, by the end of the 15th century, the smoke (*fumus*), i.e. the household, formed the basis for the tax unit and that the number of households was therefore half what had previously been thought. Another factor to be taken into account is that in 1494–1495 the tax on landed serfs was extended to cover the peasant-gentry and married cotters who, however, payed a levy equal to just half the amount paid by the serfs. Given that, with the exception of Slavonia, in general one forint was levied per tax unit, we have to take out the tax paid by the peasant gentry and cotters and multiply that amount by two to get the number of their households. Also not to be forgotten are those elements of the population freed from paying taxes such as judges, freemen and unmarried cotters. Another problem is how to assess how many people made up a household. Formerly, the accepted view was an average of five persons per household. However, in villages for which data is available on both numbers of households and numbers of people, we find a figure higher than five. Therefore, I have based my calculations on an assumed average number of 6.2 persons per household. This is still slightly smaller than the smallest concrete figure available to us (6.3).

It was also necessary to determine the numbers of landed gentry and other citizens not required to pay taxes. For this other sources had to be consulted. In this way a minimum level of population could be calculated. A maximum population level was then set 12% higher than the minimum. On the basis of these calculations, Hungary's population at the end of the 15th century (including Transylvania and Slavonia) must have been between 2,911,190 and 3,307,225 (including Transylvania 454,120–516,045 and Slavonia 259,815–294,295).

Population density is even more interesting. Population density for Hungary as a whole must have been between 9.5–10.8 persons per square km (Transylvania 8.3–9.4, Slavonia 13.4–15.2). An analysis by county shows that the tiny Pilis county had the highest population density (32.9). Other counties with high population density (20–25) included the southern Transdanubian counties of Tolna and Baranya and the Slavonian county of Varasd. The counties in southern Transdanubia, Slavonia and Syrmia formed a continuous area of high population density. Counties with the lowest density of population were to be found in the hilly, forested areas of the country or on the Great Plain where there were marshes or where animal husbandry predominated.

